

LOPUD I KOLOČEP U XIII STOLJEĆU

JOSIP LUČIĆ

Otoci Lopud i Koločep prema tradiciji ubrajaju se u skupinu tzv. Elafitskih otoka, koji naziv potječe od staroga rimskog pisca Plinija. Skupina obuhvaća otoke: Olipu, Jakljan, Šipan, Lopud, Koločep, Daksu i Lokrum. Oni leže sjeverozapadno od Dubrovnika, osim Lokruma koji se prostro jugoistočno.

Prošlost Lopuda i Koločepa prikazao je sumarnom povijesnom šetnjom V. Lisičar.¹ Njegovu su pažnju privlačili crkveno-kulturni spomenici, ličnosti, etnologija, a uz to i ekonomske prilike. Upozorio je na neke nedovoljno poznate kulturno-povijesne spomenike tih otoka. Izračunao je da je Lopud u vrijeme svoga najvećeg uspona u XVI st. mogao imati najviše 4000 stanovnika, a ne 14—18.000 kako su neki prije njega pretjerano navodili.

Pravni položaj Lopuda u sklopu upravnog i političkog uređenja Dubrovačke Republike obradio je A. Marinović.² Proučio je što u stvari znači »Universitas Insulae Medianae Elaphitum« (Universitas elafitskog otoka Lopuda). Objasnio je ulogu bratovštine sv. Marije od Šunja, koja je neki put, kao universitas, vršila de facto političku vlast na otoku, pored postojanja predstavnika vlasti Republike kojeg je imenovalo Malo Vijeće. Obrazložio je u čemu je razlika između pojmova »universitas« i »comunitas« i u čemu su se sastojale prerogative lokalne autonomije na Lopudu izražene njenom universitas. Autor je težište istraživanja stavio u razdoblje od XVI st. dalje.

P. Skok se usput pozabavio tumačenjem nekih slavenskih i neslavenskih naziva mjesta na Lopudu i Koločepu u sklopu proučavanja te problematike na istočnoj obali Jadrana.³ Kako nije poznavao sve lokalitete iz XIII st., potrebno je upotpuniti njegovu topografiju.

¹ V. Lisičar, *Lopud historički i savremeni prikaz*, 1931, isti: *Koločep nekoć i sada*, 1932.

² A. Marinović, *Lopudska universitas*, *Anali Historijskog instituta JAZU III*, Dubrovnik 1954, 181—235.

³ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, I, 1950, 239—245.

Agrarno-proizvodne odnose na tim otocima za razdoblje od XIII-XV st., uključivši ih u proučavanje tog pitanja na čitavom području Dubrovačke Republike, istražio je D. Roller.⁴ Analizirao je pojavu kratkoročnih ugovora u agraru, novčane i prirodne rente, ugovore na dio i polovicu, odredbe o polovici, okućnicu, kuću i vrt, te odgovorio na pitanje što je kmetinstvo na tim otocima. Njegov je rad prvi takve vrste o toj grani privrede. Budući da je više pažnje posvetio XIV i XV st., nije proučio sve izvore iz XIII st. Opažaju se stoga stanovite praznine koje je neophodno ukloniti, dati potpuniju sliku stanja u agrarno-proizvodnim odnosima, osobito što se tiče pitanja zemljo vlasništva.

Na srednjovjekovne spomenike kao umjetnička ostvarenja, osobito na trokutni zabat s prikazom Arhandela na Koločepu, zatim na spomenike pleterne skulpture upozorio je Lj. Karaman.⁵ Poslije toga drugi istraživači nisu mimoilazili te spomenike, npr. M. Arambić, K. Prijatelj, I. Petricioli.⁶ U grupu tih spomenika mogu se uvrstiti i preromaničke crkvice na Lopudu i Koločepu koje je notirao V. Lisičar.⁷ Utvrdio je da je na Lopudu do početka XIV st. bilo 5 takvih objekata, a na Koločepu 4. Međutim, dokumenti koje sam proučio omogućuju da se taj broj povisi i druge spomenike datiramo u to razdoblje. Neki od tih sakralnih objekata dali su poticaj T. Marasoviću da govori o posebnom tipološkom fenomenu jednobrodnog kupolnog oblika na građevinama na Elafitskim otocima.⁸

Podaci o prošlosti Lopuda i Koločepa mogu se naći i u drugim nekim raspravama i knjigama iz dubrovačke prošlosti. Kako one ne pružaju neke izuzetne podatke za XIII st., ne navodim ih.

Iz prikaza literature vidi se da osim radova V. Lisičara i A. Marinovića nemamo neposrednih zahvata u prošlost tih otoka. Ostali autori više-manje usput se zadržavaju na pojedinim pitanjima.

U ovoj raspravi prikazat ću prošlost Lopuda i Koločepa u XIII st. u cijelosti u pet poglavlja: I. Toponomastika i sakralni objekti, II. Zemljo vlasništvo, III. Proizvodni odnosi u agraru, IV. Ostale grane privrede, V. Uprava, VI. Etnički sastav stanovništva. Građu za raspravu crpio sam iz objelodanjenih notarskih spisa,⁹ isprava i sličnih dokumenata¹⁰ te Dubro-

⁴ D. Roller, Agrarno-proizvodni odnosi na području dubrovačke republike od XIII do XIV stoljeća, 1955, 128—159.

⁵ Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, 1930, 111.

⁶ Usp. prikaz mišljenja J. Lučić, Prinosi građi o spomenicima Lopuda i Koločepa, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 16, 1966, 192—202.

⁷ Lisičar, Lopud 10—13, 15, — isti: Koločep, 18—19, 68.

⁸ T. Marasović, Regionalni južnodalmatinski kupolni tih u arhitekturi ranog srednjeg vijeka (tipološki osvrt), Beritićev zbornik, 1960, 36, 46.

⁹ G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije, I, Zapisi notara Tomazina de Savere 1278—1282. 1951 (kratica: Čremošnik I), — isti: Istoriski spomenici dubrovačkog arhiva, Kancelariski i notarski spisi 1278—1301, 1932 (kratica: Čremošnik II).

¹⁰ T. Smičiklas, Codex diplomaticus II—VII (kratica SCD), — G. Čremošnik, Nekoliko dubrovačkih listina iz XII i XIII stoljeća, GZMBiH, XLIII, 1932, sv. 2, str. 25—54.

vačkog statuta.¹¹ U najvećoj mjeri koristio sam se neobjavljenim arhivskim izvorima iz Historijskog arhiva u Dubrovniku, i to serijama: *Diversa Cancellariae*, sv. 1—3, *Praecepta rectoris*, sv. 2, *Testamenta*, sv. 1. 2.¹²

I

Lopud se u XIII st. naziva Dalafota, Dalafotum, de la Fodum, Dalafodum, Dalaffodium, Dallafodum.¹³ K. Jireček pretpostavlja da naziv proizlazi iz stare riječi *Elaphites*.¹⁴ P. Skok upozorava da je to mišljenje samo djelomično tačno, naime da se od izraza *Elaphitides* (a ne *Elaphites*) ne može neposredno doći do staroga dubrovačkog naziva *Lafota*, ni do hrvatskog *Lopud*. Zbog toga Skok misli da naziv *Lafota* proizlazi iz grčke riječi *élapnos*, odnosno njena akuzativna *elaphópoda*, što u daljem razvoju uzrokuje pojavu *Lafota*, odnosno hrvatski oblik *Lopud*. Prema njemu *Lopud* znači »otok koji ima jelenovu nogu«.¹⁵

Od lokaliteta spominje se u XIII st.: *Bisonus* (*ecclesia s. Marie de Bisono*, 1279), *Bisono* (in *Dalafota*, in *loco qui dicitur Bisono*, 1280), *Bissonus* (in *loco qui dicitur Bissonus*, 1281), *Bisonus* (1281).¹⁶ To je današnji Šunj na jugoistočnom dijelu otoka, poznat kao: uvala Šunj, Gospa od Šunja. Na tom se mjestu nalazilo staro lopudsko naselje. Skok drži da je ta riječ nastala od latinskog izraza *bestia*, *bestione*, odnosno talijanskog *biscia* = zmija.¹⁷ Naprotiv M. Deanović se domišlja da bi naziv Šunj mogao potjecati od izraza »Assunta«.¹⁸ Lokalitet Pečice (*que vocatur pečiçe*, 1295)¹⁹ zbog sufiksa — *ice* može se ubrojiti u slavenski toponim.

Na Lopudu su bili sagrađeni brojni objekti u vidu crkvice. Za XIII st. može se nabrojiti 8 takvih objekata. Među njima se 4 kapele smatraju osobito zanimljivim s kulturno-povijesnog stanovišta: Sv. Ilija, Sv. Ivan Krstitelj, Sv. Petar i Sv. Nikola, jer su preromanički objekti. Kao takvi privlače pažnju istraživača povijesti umjetnosti.

Na Koločepu među tu vrstu spomenika ubrajaju se kapelice: Sv. Juraj (sada Sv. Antun Padovanski), Sv. Srđ, Sv. Vid (sada Sv. Nikola).

¹¹ V. Bogišić — C. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*, MH-JSM IX (kratica Statut).

¹² U daljem tekstu kratit ću arhivske serije: DC = *Diversa cancellariae*, — PR = *Praecepta rectoris*, — Test. = *Testamenta*. Nekoliko manjih podataka našao sam i u »Spoglio delle scritture di Lacroma«, MSS Hist. arhiv JAZU, Zagreb, sign. I — c-15. Ostale upotrijebljene izvore i literaturu navest ću u toku izlaganja.

¹³ Dc 1, 150, — PR 2,9', — DC 3, 45, — SCD IV, 400 — V, 172 — VII, 145, — Statut, 433.

¹⁴ Zbornik Konstantina Jirečeka II, 1962, 70.

¹⁵ Skok, n. dj. 239—240.

¹⁶ Čremošnik I, 133, 134, 210, 296, 674, 843.

¹⁷ Skok, n. dj., 240.

¹⁸ M. Deanović, *Dnevnik Iva M. Matijaševića*, Anali I, 285—286. — Marinović, n. dj., 181—182, 184.

¹⁹ Test. 2,11'.

Interesantno je istraživati koji su kulturni objekti postojali u XIII st. na tim otocima. Iz toga se može doznati odakle dolazi kulturni utjecaj, da li prevladava štovanje svetaca s Istoka ili sa Zapada, zašto se tokom vremena mijenja kult, a po njemu i naziv crkve, zašto se pojedini kultovi održavaju na tom mjestu itd.

Redovito svaka crkva i crkvice imala je zemlju. Ta se zemlja predavala na obrađivanje neposrednim obrađivačima: seljacima, težacima, zakupcima. Oni su zauzvrat davali crkvi dio ploda ili određeni novčani iznos. Pojedinim su crkvama upravljali upravitelji (rectores), u prvom redu kanonici, ali i svećenici koje je imenovao kaptol. Kaptol, odnosno nadbiskup bio je naime vlasnik svih crkava i njihovih nekretnina: zemlje, kuća. Ako su te crkve i kapelice nosile naziv opatske, takav je naziv nosio i upravitelj. Na Lopudu i Koločepu većina kapelica je bila opatska i bile su sagrađene izvan ljudskih naselja. Njihovo zidanje izvan naselja izraz je sjećanja na ona davna vremena prvotnog kršćanstva kad su u njima vjerojatno živjeli pustinjaci. Međutim, ne mora uvijek naziv opat, umjesto naziva upravitelj crkvice, potjecati od takve pustinjačke kapelice. Pojedini su upravitelji crkvice u Dubrovniku sami sebi stavljali naziv opat (abbas). Osim toga smatra se da su pojedine crkvice u okolici Dubrovnika, a prema tome i na ovim otocima, bile izuzete ispod jurisdikcije mjesnih župnika. Nazivom opatija htjela se označiti njihova samostalnost u odnosu na mjesnog župnika, a ovisnost o kaptolu. Takav opat nije morao stanovati u mjestu gdje se nalazi »njegova« crkva, ali je primao prihode s imanja te crkve. Čim je netko postao opatom takve crkve, doživotno je uživao sve prihode s njezina posjeda. Osim toga opat, u pravilu kanonik, mogao je nadgledati rad mjesnog župnika.²⁰ Potrebno je stoga ne samo upoznati te crkvice, njihova imanja nego i opate, koji se zovu općenito i »hereditarii«. Bilo je iz ekonomskih razloga važno da pojedini kanonici i svećenici dobiju neke opatije. Uglavnom su to, u velikom procentu, bila vlastela, koji su, po pravilu, jedino i mogli biti kanonici.

Na Lopudu u to vrijeme zabilježene su ove crkvice:

Sv. Spasitelj (ecclesia s. Salvatoris Dalafodii, 1260). Nalazila se ispod gornjeg kaštela.²¹ Patronat nad tom crkvom imao je 1260. klerik Ivan, sin Andrije de Gauzolo.²²

Sv. Ilija (s. Helie de la Fodo, 1249).²³ Ostaci te »starohrvatske« tj. preromaničke crkvice nalaze se i danas na predjelu zvanom Sutionik. Prije nekoliko godina je malo restaurirana. Hereditariji 1249. su bili Nikolica i Jakov Pecinagi.²⁴

²⁰ Lisičar, Koločep, 76—80.

²¹ »S. Salvatore, che sta sotto il castello Superiore« tako nas 1773. izvještava Gian Maria Mattei u svom Zibaldone II, 337 — MSS u knjižnici Male braće u Dubrovniku, sign. 434. Usp. prijepis tog izvještaja kod Lučić, n. dj., 215. Lisičar piše 1931. god. da joj »nije sačuvan nikakav arhitektonski trag, a niti predaja štogod o njoj zna«, Lopud, 60.

²² SCD V, 172.

²³ SCD IV, 400.

²⁴ SCD IV, 400. — I. M a h n k e n, Dubrovački patricijat u XIV veku, 1960, 360.

Sv. Marija od Šunja (s. Maria de Bissono, 1279). Smatra se da je sa-
građena u početku XII st.²⁵ Danas je crkva matica.

Sv. Mihajlo (s. Michael de insula Dalafoti, 1281). Ostaci joj se naziru
na obali prema Školju, na sj. strani otoka, na području Sutmihajla.²⁶ Kao
abbas i hereditarius zabilježen je 1281. klerik Trifun de Chur Leo.²⁷

Sv. Maura (ecclesia s. Maure de Delafota, 1281, 1284). Objekt danas
u ruševnom stanju i nalazi se na ist. dijelu otoka na mjestu Poluge. Du-
žnost opata i hereditarija vršio je 1284. klerik Blaž, sin Valija Petra de
Cluno.²⁸

Sv. Ivan Glavosjek (ecclesia s. Johanis de Dalafota, 1281). Nalazi se
na Ivanjem brdu, očuvana je. Kao hereditarij navode se 1285. klerici Jo-
hannes de Cernecha, Mencius, Laurencius de Mence, Symeon Petri de
Prodrano i Andrea, sin Mateja de Baysclava.²⁹

Sv. Petar (in insula Dalafodii apud s. Petrum, 1299). Od nje je saču-
van samo jedan zid. Na teško pristupačnom je mjestu na ist. strani Iva-
njeg brda, prema Vali od Šunja.

Sv. Nikola. Ne spominje se u dokumentima XIII st., ali je po općem
mišljenju sagrađena u vremenu od IX do XI st. Bez krova je i nalazi se
na podanku brda Polačice ispod puta koji vodi prema tvrđavi.³⁰

Otok Koločep u XIII st. naziva se Calametum, Calamota, Calamo-
tum.³¹ Jireček izvodi taj naziv od *calametum*, što bi bilo u vezi sa trs-
kama.³² Skok se naprotiv zalaže za izraz *calamatus* u značenju »snabdje-
ven trskama«. Njegova tvrdnja da »oblik Koločep upotrebljava se samo
rijetko u hrvatskom dubrovačkom narječju« nije tačna. Danas se u Du-
brovniku općenito govori Koločep, a rijetko Kalamota. Naziv Koločep,
po Skoku, možda je predodžba o vinogradarskoj vrijednosti otoka.³³

Kao lokaliteti zabilježeni su u XIII st.: Castanus (in Castano, in Cas-
tano, in Castanno, 1281).³⁴ Sekan (in loco qui dicitur Secan, 1282).³⁵ Naziv
je i danas sačuvan na južnom dijelu otoka. Zatim »ad Punctam«, 1285.

²⁵ Lisičar, n. dj., 39. — Marinović, n. dj., 182. — Postoji mišljenje da nije
tada podignuta. Usp. U. Talija, List dubrovačke biskupije III (1903), br. 10,
113.

²⁶ Mattei, n. dj., 337. — Lučić, n. dj. 216.

²⁷ Čremošnik I, 575.

²⁸ DC 1,150. Č. Mahnken, n. dj., 475. — Nije posve pouzdano da se nalazila
na Lopudu i crkvice sv. Barbare. Dokument naime koji o njoj piše »super
hereditatem sanctarum ecclesiarum sancte Barbare et sancti Johannis de De-
lafota« (DC 2,58') nije dovoljno jasan. Nije sigurno da se »de Delafoto« odnosi
i na crkvu sv. Barbare, premda bi se iz čitavog smisla teksta to moglo zaklju-
čiti. O toj crkvisi nema danas spomena na Lopudu.

²⁹ DC 2, 58'.

³⁰ Dokumentaciju o datiranju tih sakralnih objekata usp. Lučić, n. dj.,
199—217.

³¹ DC 1, 50, 141. — Test. 2,51, — Statut, 427.

³² Zbornik Konstantina Jirečeka II, 1962, 70.

³³ P. Skok, n. dj., 242—245.

³⁴ Čremošnik, Nekoliko listina ... 48—49.

³⁵ Čremošnik I, 869.

god.,³⁶ odnosno »versus Puntam«, 1300. god.³⁷ Mislim da neću pogriješiti ako naznačim da su svi ti lokaliteti neslavenskog porijekla, da su ostaci romanskih naziva.

Relativno ima dosta crkvice:

Sv. Ivan (ecclesia s. Johannis, sita in insula Calamota in Castano, 1266). Danas je u ruševinama. Ostaci su bili dosta vidljivi do druge pol. XIX st. Tad se njeno kamenje upotrijebilo za gradnju, odnosno nadogradnju crkve sv. Nikole na groblju. Opat i hereditarij te crkve bio je 1266. klerik Petar, sin pok. Mencija de Rossino, a 1283. svećenik Matej Allexii.³⁸ Među hereditarijima te crkve u XIII st. navode se i predstavnici roda Cluno (Zavernico: Marin, sin Petra de Cluno, i brat mu Jakov, klerik. Rodonačelnik porodice Pabora. Zatim Sergije i Filip Picinego, Matej Veresti, Savin Felicis i svećenik Bubanja, sin Vitalisa Roncini.³⁹

Sv. Juraj (in insula Calamota . . . s. Georgii, 1269). Danas je to crkva u Gornjem Čelu, posvećena sv. Antunu Padovanskom.⁴⁰ Dobro je očuvana.

Sv. Vid (s. Viti de insula Calomotti, 1270). Crkva je promijenila naziv, pa se danas zove sv. Nikola.⁴¹ Kao hereditarij zabilježen je 1283. subđakon Matej Roncino i svećenik Martin Bincola.⁴² Iste godine javljaju se kao hereditarij klerik Antun Paska Sabini i Matej Alexii de Cernelio.⁴³ Dobro je sačuvana.

Sv. Petar (ecclesia s. Petri site in insula Calamote, 1280). Danas nema traga tom objektu. Jedino je sačuvan naziv »Pod sv. Petrom«. Ne može se sa sigurnošću reći da ovalni ostatak zida na tom lokalitetu upućuje na apsidu ili krov crkve. Kao opat te crkve spominje se 1283. svećenik Pankracije, sin Povergena de Cinna.⁴⁴

Sv. Srđ (ecclesia s. Sergii de Calamoto, 1383). Na teško je pristupačnom mjestu, obraslom šikarama. Ostale su samo ruševine.

Sv. Mihajlo (in Calomoto . . . ex latere sancti Michaelis, 1300). Sačuvani su ostaci temelja s nekoliko grobova.

Crkva Uznesenja Gospe ne spominje se u dokumentima XIII st., ali po općem mišljenju može se datirati u XII—XIII st.⁴⁵

Možemo zaključiti da su Lopud i Koločep s obzirom na broj kapelica bili prilično naseljeni u XIII st., ako su ti spomenici odraz napućenosti otoka. Zabilježen je mali broj lokaliteta. Ne bismo mogli stvarati odre-

³⁶ Test. 2, 7'.

³⁷ PR 2, 51.

³⁸ DC 1, 141 — Čremošnik, Nekol. list. 48.

³⁹ Mahnken, n. dj., 315, 316, 361, 454.

⁴⁰ Lisičar, n. dj., 98.

⁴¹ Ibidem 109—110.

⁴² DC 1, 123.

⁴³ DC 1, 148 — Mahnken, n. dj., 366.

⁴⁴ DC 1, 115'.

⁴⁵ Dokumentaciju o datiranju navedenih spomenika usp. Lučić, n. dj., 199—217. — Sve nabrojene spomenike Lopuda i Koločepa obišao sam i ubicirao u ljeto 1967. Koristim se zgodom da zahvalim Historijskom institutu u Dubrovniku koji mi je to omogućio davši mi novčanu pripomoć. Ugodno mi je zahvaliti na pratnji i pokazivanju pojedinih mjesta i spomenika gosparima Ivu Gjeneralu i Mihu Lapačini s Koločepa.

đenije i dublje zaključke o etničkom karakteru otoka prema toponimima. Ipak taj mali broj lokaliteta upućuje na zaključak da je preživjeli romanski element uspio zadržati stanovit broj naziva počevši od imena otoka do naziva pojedinih parcela zemljišta.⁴⁶

II

Lopud i Koločep bili su u XIII st. poljoprivredno područje. Obradi- vanjem zemlje bavio se velik dio stanovništva. Ne znamo tačno tadašnju privrednu strukturu pučanstva jer se nije vodila demografska statistika. Sadašnja struktura stanovništva očito se ne može projicirati u XIII st. Ali da bi se dobila slika što su ti otoci danas, koliko imaju stanovnika, čime se bave, iznijet ću neke suvremene podatke.

Broj stanovnika (1961) ⁴⁷ od toga:	Koločep 243	Lopud 416
poljoprivrednici i ribari	33	57
saobraćajno osoblje	16	12
osoblje usluga	14	32
radnici	2	19
trgovinsko osoblje	1	4
ostali	6	20
osobe s osobnim prihodima	41	37
uzdržavane osobe	130	232
nerazvrstano	—	3
domaćinstava	77	141

Iz popisa je uočljivo da se relativno stanovnici najviše bave poljo- privredom i ribolovom, ali u apsolutnom broju premašuju ih druga zani- manja. Današnja je tendencija da se stanovnici sve više orijentiraju pre- ma uslugama (turizam).

Što se tiče površine otoka i vrste obradive zemlje, slika je ovakva:⁴⁸

Ukupna površina ha od toga:	Koločep 234	Lopud 434
oranice i vrtovi ha	21	79
voćnjaci ha	46	43
vinogradi ha	2	9
pašnjaci ha	48	135
šumsko zemljište ha	104	155
neplodna zemljišta ha	13	13

⁴⁶ Usput da još notiram. Na Koločepu na kući Jakova Besjedice nalazi se natpis: »QVESO VOS OMNES QVI ASPICITIS...«.

⁴⁷ Usp. Savezni zavod za statistiku. Popis stanovništva 1961, obr. 018, 021.

⁴⁸ Pregled površina po katastarskoj općini u 1966, Statistički zavod SRH, obrazac Po-22 pom. 1.

Na tim površinama danas se sije, sadi i uzgaja: krumpir, grah, jabuke, kruške, šljive, trešnje, višnje, breskve, kajsije, bajami, smokve, masline (3814 stabala maslina na Koločepu, 5391 na Lopudu), orasi, vinova loza (29.233 trsova na Koločepu, 32.758 trsova na Lopudu), naranče, rogači i dr. Drže se magarci, goveda, ovce (180 ovaca na Koločepu, 399 na Lopudu), pčele (11 košnica na Koločepu, 6 na Lopudu). Ako izuzmemo sadnju graha i krumpira, koje su kulture došle u Evropu poslije otkrića Amerike, možemo pretpostaviti da su se ostale kulture uzgajale i u XIII st.

Temeljno pitanje pri proučavanju proizvodnih odnosa na poljoprivrednom području u srednjem vijeku (a i danas) jest istražiti u čijim se rukama nalazi zemlja. Tko je zemljovlasnik, da li je on ujedno i neposredni obrađivač ili je drugi obrađuju umjesto njega, odnosno da li iskorišćava tuđu radnu snagu. Kad se to dozna, može se ići dalje, pa ispitati kakvi su proizvodni odnosi između vlasnika zemlje, odnosno vlasnika predmeta rada i neposrednog obrađivača kao radne snage.

U određivanju vlasništva zemlje za XIII st., tj. kome zemlja pripada, javljaju se stanovite poteškoće. Nije čest slučaj u to vrijeme na ovim otocima da je vlasnik zemlje ujedno i neposredni obrađivač. Zemljovlasnici redovito daju zemlju u zakup dugoročni ili kratkoročni. Ta se zemlja gotovo uvijek naziva vinea — vinograd. Kako nasad vinograda i njegovo obrađivanje traje dugo vremena — loza može trajati 20—30 godina — neposredni obrađivač, kao dugoročni zakupnik, često govori o »svojem« vinogradu (»vinea mea«) iako on nije njegovo vlasništvo. On ga u stvari posjeduje na stanovito duže ili kraće vrijeme. Moguće je dakle pomiješati vlasništvo i posjed. Međutim, to miješanje ne utječe bitno na određivanje zemljovlasničkih, odnosno posjedničkih odnosa. Zato neću praviti posebne razlike između posjeda i vlasništva, jer je prema raspoloživim dokumentima teško razlikovati ta dva pojma.

Svaki posjed bio je tačno lociran. Ako nije naveden naziv mjesta gdje se nalazi npr. Pečica, Sekan, Punta i sl. tada se označavalo koji su susjedni zemljovlasnici oko tog posjeda s istočne, sjeverne, zapadne ili južne strane. Te se strane posjeda određuju prema stranama svijeta: ex parte orientis, levantis, occidentis, ponentis, septentrionis, meridiei; ili prema stranama vjetra: ex parte boree, austri, greci, siloci, affracini, tramontane; ili prema moru: ex parte pelagi, maris; odnosno prema brdu: ex parte montis. To što se spominju okolni susjedi omogućuje nam da doznamo tko je tu još zemljovlasnik.

Granice posjeda neki put su bile označene suhomedom,⁴⁹ ili nekim drugim znakovima.⁵⁰ Jedinica za mjerenje površine zemlje zvala se solad, kasnije zlatica. Iznosila je 1677,72 m² ili okruglo 1678 m² u čitavoj komunici.⁵¹ Na tim otocima se u to vrijeme uzgajaju: smokve (ficus), grožđe (uva), vinova loza (vites), jabuke (pomeria), kauli (tursi de caulibus), dinje

⁴⁹ »cum maceria terrarum mearum« DC 1, 145' — 1283. na Koločepu.

⁵⁰ »de terris meis positis eodem loco usque ad signa pista« 1282. Čremošnik I, 843.

⁵¹ J. Lučić, Grane privrede u dubrovačkoj Astoreji (do u polovinu XIV st), Anali X—XI, str. 137.

(melones), šljiva (prumentu), oskоруše (sorbus), breskva (persica), orah, zatim ostalo voće (fructus) i različito mediteransko raslinstvo (arbores). Proizvodi se u velikoj mjeri vino kojega ima dvije vrste: vinum purum, vinum de blacis.⁵² Stari se vinograd zvao vinea veterana,⁵³ zapušten i neobrađen vinograd i zemlja zovu se »vinea et terra sterilis«. ⁵⁴ Cijena zemlje iznosila je 1283. na Lopudu za 3 solda 15 perpera (kratica pp) i 6 groša,⁵⁵ znači 5 pp za solad zemlje. Cijena vinograda iznosila je 1285. na Lopudu 16,6 pp.⁵⁶ Vinograd je dakle 3 puta skuplji nego zemlja. Cijena jednog solda vinograda kreće se u to vrijeme oko 15 pp,⁵⁷ ali se isto tolika cijena neki put traži i za zemlju.⁵⁸ Ne raspoložemo podacima koji bi nam objasnili kakvoću zemlje, položaj, vrstu itd., a zacijelo je od tih elemenata ovisila cijena. Zato je izračunavanje cijena soldu zemlje ili vinograda relativno.

U vinogradu su postojale kućice, bajte, klijeti (cappana) da se obrađivači imaju gdje skloniti i boraviti za vrijeme sezonskog rada.⁵⁹ Osim kućica nalazi se neki put na imanju i sella, npr. na Lopudu.⁶⁰ Sella je u ovom slučaju gospodarska zgrada. Kao dio gospodarskog imanja spominje se i villa. Ona neki put ima značenje kao i sella, tj. gospodarska zgrada.⁶¹ Pored vinove loze u vinogradu raste različito voće, vjerojatno da se loza uz njega vere.

Za ovo razdoblje ne možemo odrediti tačnu površinu pojedinačnih posjeda. U kupoprodajnim ugovorima veoma rijetko se označuje površina prodanog zemljišta. Ako se i odredi, onda se to redovito radi o malim površinama. Spominje se redovito količina novca koja se isplaćuje prigodom tih transakcija. Prema količini isplaćenog novca može se približno odrediti i veličina prodane površine. Na Lopudu npr. 1280. prodan je vinograd za 250 pp uz koju svotu je pridodan »pro dono« zlatni prsten vrijedan 1 pp.⁶² Drugom zgodom 1299. prodan je posjed zemlje i vinograda za 260 pp i dano je »pro dono« 5 pp.⁶³ Uzmemo li da solad vinograda ili zemlje košta u to vrijeme na Lopudu prosječno 15 pp, tad je po-

⁵² DC 1, 141, — PR 2, 52, — DC 2, 45, 88, 28, 31', 96', — DC 1, 43', — PR 2, 4'.

⁵³ Čremošnik I, 296.

⁵⁴ DC 1, 128'.

⁵⁵ DC 1, 140'.

⁵⁶ DC 3, 40, 43'.

⁵⁷ 1283. prodana su 3 solda vinograda na Lopudu za 44 pp. To iznosi oko 15 pp solad. DC 1, 122'.

⁵⁸ 1283. prodano je 4,25 solada zemlje na Koločepu za 60 pp. To znači oko 14 pp solad. DC 1, 15, 122'.

⁵⁹ DC 1, 115'.

⁶⁰ Na Lopudu »vinea cum sella et terris« 1284. — DC 1, 150.

⁶¹ »habui... villam que est in insula Dalafodi apud sanctum Petrum et dictam sellam cum omnibus suis pertinenciis dimitto filie mee Pobraie, et si aliqua persona fecerit aliquam questionem de dicta sella habeat maledictionem Dei et meam« Test. 2, 36, 1299. god. — O značenju riječi sella i villa u Dubrovniku usp. J. Lučić, Prinosi građi srednjovjekovnog latiniteta, Arhivski vjesnik IX (u tisku).

⁶² Čremošnik I, 364.

⁶³ PR 2, 9'.

sjed iznosio 16—17 solada, odnosno 2,8 ha. Ilustracije radi može se navesti da danas na Lopudu 12 domaćinstava ima posjed između 2—3 ha, a na Koločepu 5 domaćinstava.⁶⁴ To su danas nešto bogatija domaćinstva. Ostali slučajevi kupoprodaje kreću se oko 100 pp i niže. Prema tome navedene slučajeve kupoprodaje od 250—260 pp možemo smatrati izuzetno visokim. Uzmemo li u obzir da se druge kupoprodaje u to vrijeme (1283—1295) kreću u manjim količinama npr: na Koločepu 60, 160 pp, na Lopudu 15, 38, 42, 50, 54, 60, 100 ili 111 pp,⁶⁵ možemo približno zaključiti da se posjedi kreću oko 3—10 solada zemlje, što iznosi 0,5—1,5 ha. Upravo takvih posjeda ima prema popisu domaćinstava 1961. god. na Koločepu 32, a 33 na Lopudu i čine većinu poljoprivrednih posjeda, odnosno domaćinstava. Pri tom treba uzeti u obzir današnje intenzivno i ondašnje ekstenzivno obrađivanje zemlje.⁶⁶

U svjetlu iznesenih općih napomena možemo istražiti zemlјovlasničke odnose.

A) Vlastela zemlјoposjednici:⁶⁷

Slijedeća vlastela imaju zemlјu i vinograde na Lopudu: Marin de Baraba i žena mu Desa 1283. god.⁶⁸ — Palma de Baysclava vinograd koji mu je dala punica, žena pok. Marina de Chisagna 1283. god. Spominje se kao zemlјovlasnik i Johannes de Baysclava,⁶⁹ — Stjepan Binçola, 1296,⁷⁰ — Petrana de Bonda, 1281 — 1300. god.⁷¹ — Juraj Caboga, 1280. god.,⁷² — Andrija Catena, 1285 — 1295. god.⁷³ — Mihajlo de Cluno, 1281 — 1285 — god.⁷⁴ — Nikola de Crossio 1283 — 1284. god.⁷⁵ — sinovi pok. Georgii Decatarini, 1282. god.⁷⁶ — Mihajlo i Matej Dersia, 1280 — 1299. god.⁷⁷ — Marin, sin pok. Petra de Ganguulo, 1282 — 1300. god.⁷⁸ — Marin Petrana, 1300. god.⁷⁹ — Ilija To-

⁶⁴ Savezni zavod za statistiku. Popis stanovništva 1961, tabla: Domaćinstva prema izvoru prihoda i veličini posjeda.

⁶⁵ DC 1, 122', 140' — DC 3, 33', 38, 45' — Čremošnik I, 54, 133, 161, 210.

⁶⁶ Na Koločepu je zabilježen slučaj da je Pasko Volcassii ušao 1283. u posjed zemlje Marina Pricot zbog duga od 784 pp (Test. 1, 28). Budući da ne znamo da li je čitav posjed vrijedio 784 pp, ne možemo taj slučaj uzeti u razmatranje glede veličine posjeda.

⁶⁷ Tko spada među vlastelu u Dubrovniku, uzeo sam prema klasifikaciji koju je učinila I. Mahnken u n. dj.

⁶⁸ DC 1, 135' — Test. 1, 12', 24'.

⁶⁹ Čremošnik I, 161, 364.

⁷⁰ DC 3, 45'.

⁷¹ Čremošnik I, 540 PR 2, 52.

⁷² Čremošnik I, 364.

⁷³ DC 3, 38 — Test. 2, 11'.

⁷⁴ Čremošnik I, 495 — DC 2, 51'.

⁷⁵ DC1, 145 — DC 2, 39.

⁷⁶ Čremošnik I, 730.

⁷⁷ PR 2, 9' — DC 3, 40' — Čremošnik I, 364.

⁷⁸ PR 2, 37, — Čremošnik I, 730.

⁷⁹ PR 2, 48'.

dora de Rast, 1280. god. na mjestu Bisson,⁸⁰ — Klemens Sersii, 1284. god.⁸¹ — Domanja, sin pok. Pankracija de Stepi, 1282. god. na mjestu Bisson,⁸² — ille de Zavernego, 1300. god.⁸³ U svemu 16 vlasteoskih rodova.

Samo za nekolicinu njih možemo odrediti približnu veličnu posjeda. J. de Baysclava kupio je 1280. vinograd za 250 pp. i zlatan prsten »pro dono«,⁸⁴ pa bi spadao među one koji imaju relativno velik posjed na Lopudu. Njemu se može pridružiti jedino A. Catena koji je 1285. kupio vinograd i zemlju za 100 pp i dobio je 1295. polovicu vinograda od Belle Prano.⁸⁵ Svi ostali imaju manji posjed. Vlastela su došla do posjeda u prvom redu kupovinom, i to: u 3 slučaja od pučana,⁸⁶ 1 slučaj od samostana,⁸⁷ 1 slučaj darovanjem od rodbine,⁸⁸ jedan slučaj stjecajem u ime miraza,⁸⁹ jedan slučaj zbog naplate duga.⁹⁰ Vlastela su prema zabilježenim slučajevima stekla zemlju na Lopudu u najvećem broju od pučana.

B) Pučani zemljovlasnici

Damjan de Belle, 1279 — 1280. god.⁹¹ — Rade (Radoslava), žena pok. Ivana de Buschi, 1280 — 1283. god.⁹² — Marin de Fusco de Cerepa, 1299. god.⁹³ — Damjan de Draganno 1281. god.⁹⁴ — Sergije (Sergulus) de Draganno i žena mu Prvoslava, 1279. god.⁹⁵ Šimun Gačaro, 1283. god.⁹⁶ — M. de Gmalio, 1283. god.⁹⁷ — Vito de Massio, 1282 — 83. god.⁹⁸ — Ivan Minio, 1285. god.⁹⁹ — Klement de Mostacia, 1284. god.¹⁰⁰ — Mandaljena Mudriča, 1300. god.¹⁰¹ — Perven, 1300,

⁸⁰ Čremošnik I, 296.

⁸¹ DC 2, 37'.

⁸² Čremošnik I, 843.

⁸³ PR 2, 48.

⁸⁴ Čremošnik I, 364.

⁸⁵ DC 3, 38 — Test. 2, 11'.

⁸⁶ J. Baysclava 1280. od M. Urso za 250 pp (Čremošnik I, 364); — A. de Catena 1285. od S. Gačaro za 100 pp (DC 3, 38, — Test. 2, 11'), — N. Crossio 1283. od C. de Draganno (DC 1, 145').

⁸⁷ S. Binçola 1296. od samostana sv. Bartolomeja za 50 pp (DC 3, 45).

⁸⁸ P. Baysclava 1283. od punice, Čremošnik I, 145.

⁸⁹ M. Gangulo 1282. od svoje žene Marije, kćeri pučanina Mateja Veresti, Črem. I, 730.

⁹⁰ E. Rasti 1280. vinograd od pučanina S. Gačaro, Čremošnik I, 296.

⁹¹ Čremošnik I, 147, 210.

⁹² Čremošnik I, 364 — DC 1, 135' — 136.

⁹³ PR 2, 9'.

⁹⁴ Čremošnik I, 674.

⁹⁵ Ibidem, 134, 147.

⁹⁶ DC 3, 38 — Test. 2, 11'.

⁹⁷ Test. 1, 12'.

⁹⁸ DC 1, 109, 122'.

⁹⁹ DC 3, 40', 43.

¹⁰⁰ DC 2, 28'.

¹⁰¹ PR 2, 37'.

god.¹⁰² — Miroslava de Pesagna, 1293. god.¹⁰³ — Marin Piçaiie, 1283, god.¹⁰⁴ — Bogdan de Pisinio, pok. 1282. god.¹⁰⁵, 1299. god.¹⁰⁶ — Katena, kći Perovergeni, 1284. god.¹⁰⁷ — Grgur sin Petra — Perviça, kći Pobraie de Prođano, 1299. god.¹⁰⁸ — Mihajlo de Qualis, 1283. god.¹⁰⁹ — Vito Mihajla de Ronçino, 1283. i Nikola, 1284. god.¹¹⁰ — Teodorata, kći pok. Rosina de Sosenno, 1283. god.¹¹¹ — Desa, žena pok. Palme Marina Stepiani, 1281 — 1283. god.¹¹² — sestre Desa i Laurencija, kćeri pok. Syre, 1281 — 1282. god.¹¹³ — Matej Veresti, 1283 — 1284. god.¹¹⁴

U svemu 24 pućanina imaju vinograd i zemlju na Lopudu. Stekli su posjed u prvom redu kupovinom, i to: 5 slućajeva od pućanina,¹¹⁵ jedan slućaj na raćun namire duga, ali opet od pućanina,¹¹⁶ i jedan slućaj od crkvene osobe.¹¹⁷ Moćemo pretpostaviti da su i ostali stekli posjed na slićan naćin. Pućani kao zemljovlasnici brojćano nadmašuju vlastelu. Velićina pojedinih posjeda je priblićna kao kod nekih vlasteoskih rodova. Npr. G. Prođano kupio je 1299. posjed za 260 pp i 5 pp »pro dono«,¹¹⁸ zbog toga spada meću veće posjednike. Pobraia ima gospodarsku zgradu (villam) u svom vinogradu.¹¹⁹ Znaći da je vinograd prilićno velik. D. Stepiani ima 8 solada zemlje koje 1281. daje na nasad.¹²⁰ Pućani se dakle, što se tiće zemljišnog posjeda, mogu u to vrijeme dobro mjeriti s vlastelom.

C) Obrtnici i duhovne osobe.

U ovu grupu uvrstili smo one osobe za koje neosporno znamo da su se bavile nekim obrtom ili su bile crkvene osobe:

Dompnus Clemens, 1285. god.¹²¹ — dompnus Rossinus de Bayslava, 1280. god.¹²² — Dobra, žena pok. Dobrossii, baćvara i sin joj Ma-

¹⁰² PR 2, 52.

¹⁰³ SCD VII, 145.

¹⁰⁴ DC 1, 140'.

¹⁰⁵ DC 1, 109.

¹⁰⁶ Test. 2, 36'.

¹⁰⁷ DC 2, 4'.

¹⁰⁸ PR 2, 9'.

¹⁰⁹ DC 1, 135'.

¹¹⁰ Test. 1, 24 — DC 1, 140'.

¹¹¹ Test. 1, 12'.

¹¹² Čremošnik I, 674 — DC 1, 140'.

¹¹³ Čremošnik I, 460 — DC 1, 109.

¹¹⁴ DC 1, 47', 153.

¹¹⁵ G. Prođano 1299. od pitropa Deude kalafata za 260 pp i 5 pp pro dono (PR 2, 9), — S. Gaćaro 1285. i 1295. od B. Pranno (DC 3, 38, — Test, 2, 11), — V. Massio 1283. od kćeri pok. Syre (DC 1, 122').

¹¹⁶ J. Mimio dobio 1285. vinograd Stane, žene Tomazina kalafata zbog duga (DC 3, 40).

¹¹⁷ V. Massio 1282. od arhićakona Stepacie, DC 1, 109.

¹¹⁸ PR 2, 9'.

¹¹⁹ Test, 2, 36'.

¹²⁰ Čremošnik I, 674.

¹²¹ DC 2, 88'.

¹²² Čremošnik I, 161.

rin, 1282—1282, god.¹²³ — Egidius, krojač, sa sinom i svojim poslovnim ortakom Nikolom s Lopuda, 1296. god.¹²⁴ — Gayçe de Predi, redovnica samostana sv. Šimuna, 1280. god.¹²⁵ — Stana, žena pok. Tomazina, kalafata, i sin joj Deodat, 1285. god.¹²⁶ U svemu 6 osoba, od kojih su 3 crkvene. Posjed su stekli kupovinom, i to 2 slučaja od pučana,¹²⁷ i jedan slučaj zbog namire duga, također od pučana.¹²⁸

D) Crkvene ustanove:

a) Crkve na Lopudu koje tu imaju svoje posjede: crkva sv. Ilije, 1282. god.¹²⁹ — sv. Maure, 1281—1284. god.¹³⁰ — sv. Mihajla, 1281—1299, god.¹³¹ — sv. Ivana, 1285. god.¹³² — sv. Marije de Bisono, 1279—1296. god.¹³³ Imanja tih crkava uživali su različiti opati, hereditariji ili svećenici u ime svog patronata (possidet de suo patronatu). U svemu 5 crkava.

b) Crkve i samostani izvan Lopuda koje tu imaju posjede: sv. Stjepan iz Rijeke dubrovačke, 1284 god.¹³⁴ — dubrovačka nadbiskupija, 1281—1299. god.¹³⁵ — lokrumski samostan, 1285—1300, god.¹³⁶ — samostan sv. Marije de Castello, 1280. god.¹³⁷ — samos. sv. Nikole (ženski), 1280. god.¹³⁸ — Punčele, 1300. god.¹³⁹ — samostan sv. Šimuna, 1296. god.¹⁴⁰ — i sv. Andrije de Pelago, 1281—1293. god.¹⁴¹ U svemu 8 crkava i samostana. Dodamo li 5 onih s Lopuda, ukupno je 13.

E) Zemljoposjednici s Lopuda:

Svega 7 stanovnika s Lopuda zabilježeni su kao zemljoposjednici: Milce Dobreni, 1283. god.¹⁴² — Desen, sin Bielena, 1279, sa svojom rođakinjom Bratnom,¹⁴³ — Dobroslava de Palerato (Paliario),

¹²³ DC 1, 47', 128', 153.

¹²⁴ DC 3, 64.

¹²⁵ Čremošnik I, 210.

¹²⁶ DC 3, 40', 43.

¹²⁷ Egidije krojač i drug mu Nikola 1296. od B. Sregna, DC 3, 64. — G. Predi, redovnica 1280. od D. Belle i B. Sregna, Čremošnik I, 210.

¹²⁸ Don B. Baysclava 1280. od Drage, žene Blaža, Čremošnik I, 161.

¹²⁹ Čremošnik I, 730.

¹³⁰ Čremošnik I, 674 — DC 1, 150.

¹³¹ Čremošnik I, 575 — PR 2, 9'.

¹³² DC 2, 58'.

¹³³ Čremošnik I, 133 — DC 3, 45.

¹³⁴ DC 1, 150.

¹³⁵ Čremošnik I, 460 — PR 2, 19.

¹³⁶ Spoglio . . . 165 — PR 2, 37'.

¹³⁷ Čremošnik I, 364.

¹³⁸ Ibidem 210.

¹³⁹ PR 2, 48'.

¹⁴⁰ DC 3, 45'.

¹⁴¹ SCD VII, 145 — Čremošnik I, 540.

¹⁴² DC 1, 140'.

¹⁴³ Čremošnik I, 133, 134.

1299. god.¹⁴⁴ — braća Bogdaša, Bosen Bratoslav, Branislav de S c r e g n a, 1279—1283. god.¹⁴⁵ — Tolihna D a m i a n i, 1279. god.¹⁴⁶ — Šimun de C i c a g n a, 1281—1299. god.¹⁴⁷ — Miloslav, sin D o b r i h n e, 1280. god.¹⁴⁸

Pronašli smo i nabrojili u XIII st. na Lopudu zemljoposjednika: vlastele 16 rodova, pučanina 24, duhovnih osoba i obrtnika 6, crkava i crkvenih ustanova 13, Lopudana 7. U svemu 66 zemljoposjednika. Ne možemo tačno odgovoriti kakav je odnos u posjedu površine zemlje između vlastele i pučana, jer nemamo dovoljno podataka za ovo razdoblje. Brojčano kao zemljoposjednici prevladavaju pučani. Oni imaju i relativno velike komplekse zemlje. Ako vlastelinskom posjedu pridružimo crkvenu zemlju, jer nju uglavnom uživaju kanonici-vlastela, tad se može uspostaviti stanovita ravnoteža između njih. Vlastela ne predstavljaju u XIII st. još zatvoren krug iz čijih se redova isključivo biraju vršioi političkih, upravnih i sudskih organa dubrovačke općine, pa ti omjeri i odnosi snaga nemaju izrazitu stalešku suprotnost. Međutim, potrebno je upozoriti da u to vrijeme nijedan pučanin nije stekao zemlju, kad ju je kupovao, od vlastele. Naprotiv, vlastela su prosječno najviše kao takvi kupovali zemlju od pučana. Ta tendencija, da ne kažem pravilo, u kasnijim će stoljećima biti sve izrazitija, pa će vlastela postati glavni i najjači zemljovlasnici već u toku XIV st., i to ne samo na onim novostečenim zemljama (Pelješac, gornji dijelovi Astoreje, Primorje, a u XV st. i Konavli) nego i na otocima, odnosno prvotnom teritoriju dubrovačke komune uključujući tu i Astoreju. Među brojnim zemljoposjednicima: vlastelom, pučanima, samostanima i crkvama, našli smo 7 slučajeva da su zemljoposjednici ujedno i stanovnici Lopuda. To je svakako zanimljiv podatak jer se vidi da se slobodni seljak, kao individualni proizvođač i neposredni obrađivač, nije izgubio među zakupcima tuđe zemlje: vlasteoske, pučana i crkvene, premda su i ti seljaci znali biti zakupnici. Sitni se posjed u to vrijeme još održava.

Upoznajmo stanje na Koločepu:

A) Vlastela zemljovlasnici:: Rosin, sin Vite Babali, 1285. god.¹⁴⁹ — Regina, kći pok. Deodati, 1283. god.¹⁵⁰ — Marija kći pok. Ivana de Mauressa, i brat joj Šimun, 1283. god.¹⁵¹ Iz tog roda spomenimo još Stanislavu, ženu de Mauressa, sina joj Martola i kćer Desu, 1300. god.¹⁵² — Fuska, žena pok. Jakova de Pičinego, i kćer joj Marija,

¹⁴⁴ PR 2, 4' — SCD VII 349—350.

¹⁴⁵ DC 1, 147' — Čremošnik I, 133, 210.

¹⁴⁶ Čremošnik I, 134.

¹⁴⁷ Čremošnik I, 575 — PR 2, 9'.

¹⁴⁸ Čremošnik I, 364.

¹⁴⁹ Test. 2, 7'.

¹⁵⁰ DC 1, 145'.

¹⁵¹ DC 1, 144.

¹⁵² PR 2, 39', 51.

redovnica, 1281. god.¹⁵³ zatim Ivan de Pičinego, 1283. god.¹⁵⁴ — Ivan (Johaninus) de Surgo (Sorgo), 1285. god.¹⁵⁵ — Pasko Volcassii, 1283. god.¹⁵⁶ U svemu 6 vlasteotskih rodova. Ta su vlastela stekla zemlju kupovinom od druge vlastele u 2 slučaja,¹⁵⁷ kupovinom od pučana u 1 slučaju,¹⁵⁸ zbog namire duga od pučanina u 1 slučaju.¹⁵⁹ Vlastela ovdje stječu posjed od druge vlastele i pučana. Izgleda da je posjed P. Volkasija bio najveći jer je ušao u posjed M. Pricota zbog namire duga od 784 pp.¹⁶⁰ Inače posjed roda Sorgo u to vrijeme vrijedio je 160 pp.¹⁶¹ Ostali su posjedovali manje površine.

B) Crkvene ustanove: a) Crkve na Koločepu koje tu imaju zemlju: Sv. Ivan, 1283. god.¹⁶² — Sv. Mihajlo, 1300. god.¹⁶³ — Sv. Petar, 1280—1283. god.¹⁶⁴ — Sv. Srđ, 1285. god.¹⁶⁵ — Sv. Vita, 1283. god.¹⁶⁶ b) Crkvene ustanove iz Dubrovnika koje imaju posjede na Koločepu: nadbiskupija, 1283. god.¹⁶⁷ — kaptol, 1283. god.¹⁶⁸ — samostan sv. Andrije (ženski), 1283. god.¹⁶⁹ — U svemu dakle 8 crkava i crkvenih ustanova. Dodajmo ovamo i 2 duhovne osobe koje posjeduju zemlju na Koločepu: svećenik Pankracije de Cava, 1282. god.¹⁷⁰ i Radoslava, redovnica, 1283. god.¹⁷¹

C) Pučani: Ana, kći pok. Čansi, ujedno žena pok. Jurja, 1296. god.¹⁷² Svega 1 pučanin ima dakle posjed.

D) Stanovnici Koločepa: Milče, 1282. god.¹⁷³ — Pribe sa sinom Bogdanom, 1283. god.¹⁷⁴ U svemu dvojica stanovnika Koločepa javljaju se kao zemljovlasnici.

¹⁵³ Čremošnik I, 528.

¹⁵⁴ DC 1, 145'.

¹⁵⁵ DC 3, 33'.

¹⁵⁶ Test. 1, 28.

¹⁵⁷ R. Babali 1285. od klerika R. Balislave, Test. 2,7', — J. Pičinego 1283. od R. Deodati, DC 1, 145'.

¹⁵⁸ J. Surgo 1285. od P. Narikle, DC 3, 33'.

¹⁵⁹ P. Volcassii ulazi 1283. zbog namire duga u posjed M. de Pricot, Test. 1, 28.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ DC 3, 33'.

¹⁶² DC 1, 141.

¹⁶³ PR 2, 51.

¹⁶⁴ Črem. I, 214 — DC 1, 115', 146.

¹⁶⁵ DC 3, 33.

¹⁶⁶ DC 1, 123, 141.

¹⁶⁷ DC 1, 141.

¹⁶⁸ DC 1, 146.

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ Čremošnik I, 869.

¹⁷¹ DC 1, 141.

¹⁷² Test. 2, 21.

¹⁷³ Čremošnik I, 869.

¹⁷⁴ DC 1, 43'.

Koločep je po površini upola manji od Lopuda, zato je i manje zemljoposjednika: 6 vlasteoskih rodova, 8 crkvenih ustanova, 2 duhovne osobe, 2 stanovnika Koločepa, 1 pučanin = 19. Dok na Lopudu uglavnom kao brojčani zemljoposjednici prevladavaju pučani, na Koločepu pučana kao takvih gotovo i nema. Ali zato je na Koločepu zemljišni posjed u XIII st. podijeljen između vlastele i crkve. Relativno mali broj zemljoposjednika na Koločepu može se protumačiti činjenicom da taj otok vjerojatno u to vrijeme nije bio dovoljno nasaden i kultiviran.

Prema dokumentima pronašli smo da je na Lopudu i Koločepu u drugoj pol. XIII st., tačnije za razdoblje 1278—1300. god., zabilježeno 85 zemljoposjednika. Da li su oni sami obrađivali zemlju kao neposredni obrađivači? Moramo odgovoriti da to nisu radili svi ovi. Isključimo 16 rodova vlastele na Lopudu i 6 na Koločepu = 22. Izuzmimo 13 crkvenih ustanova na Lopudu i 8 na Koločepu = 21. Za ta 43 zemljoposjednika možemo pretpostaviti da nisu bili neposredni obrađivači zemlje. Odvojimo 5 duhovnih osoba od toga posla. Preostaje da se utvrdi da li ostali pučani, njih 37, sami obrađuju zemlju? Možemo jedino reći: najvjerojatnije je da su samo onih 7 stanovnika-zemljoposjednika s Lopuda i 2 s Koločepa neposredni obrađivači zemlje. Svi ostali među pučanima su sporni. Sigurno se zna da su npr. pučani Stepiani dali svojih 8 solada zemlje na Lopudu drugom na obradu. To isto rade i Buschi, zatim i Dobra, žena pok. Dobrosija bačvara.¹⁷⁵ Bogdan de Pisino bio je jedan od najbogatijih Dubrovčana svoga vremena.¹⁷⁶ On zacijelo nije bio neposredni obrađivač zemlje. Drugim riječima, zemljoposjednik vlastelin, duhovna osoba ili ugledniji pučanin u pravilu ne obrađuju sami zemlju. Daju je drugome na obrađivanje, kultiviranje, nasad, rad. Pod kakvim se uvjetima to događa i kakvi se proizvodni odnosi razvijaju između neposrednog obrađivača i vlasnika zemlje, tema je slijedećeg poglavlja.

III

U Dubrovačkom statutu zapisane su općenite odredbe pod kojim se uvjetima davala zemlja na obradu zakupniku. Statut poznaje proizvodni odnos u kojem se zemlja daje na dio, tj. obrađivač je dužan dati zemljovlasniku dio posla, prinosa sa zemlje. Te su se odredbe kasnije primjenjivale i na onu vrst proizvodnih odnosa kad je obrađivač trebao predati vlasniku tačno određenu kvotu prinosa — polovicu. To se odnosilo na zemlju koju vlasnik nije obrađivao u vlastitoj režiji, nego ju je davao u novčani (ad affectum) ili naturalni (ad partem) zakup. Postojala je razlika da li obrađivač uzima neobrađenu zemlju (terram sterilem) da je nasadi (ad pastinandum) ili obrađenu (pastinum) da je dalje obrađuje. Ako uzima neobrađenu zemlju, vlasnik je nije mogao oduzeti prije nego zakupnik podigne treći plod. U slučaju da zemljovlasnik želi zemlju prodati, dati u

¹⁷⁵ Črem. I, 674 — DC 1, 135, 153.

¹⁷⁶ Mahnken, n. dj., 366.

miraz, sam je zasaditi, tad je može oduzeti zakupniku poslije prve godine obrađivanja nadoknadišvi mu troškove. Obrađena zemlja mogla se oduzeti zakupniku poslije prve godine rada uz naknadu troškova. Zakupnik je bio dužan vinograd obrezati (putare), okopati dva puta: prvi put do polovice ožujka, drugi put do Sv. Vida (1 VI), skinuti nepotrebno lišće s viticama (spanpanare). Ako se dokaže da zakupnik ne vrši poslove kako treba, gospodar mu može oduzeti vingorad i plodove. Obrađivač ne gubi dio ploda ako je skinuto lišće i obrao, odnosno kosio travu u vinogradu. Zabranjuje se u vinogradu sijati žito, ječam i zob. Ako zemljovlasnik u toku sezone rada prekine ugovor, dužan je zakupniku dati čitav godišnji dio ploda. Ako je zakupnik te godine orao zemlju, pripada mu i naknada troškova za oranje. Ako zemljovlasnik, kao poslodavac, smatra da je prikraćen u svom dijelu ploda ili da je oštećen zakupnikovim nepravilnim radom, može protiv njega podići parnicu do Sv. Mihajla (29. IX). Poslije toga roka gubi pravo tužbe, osim ako je bio izvan Dubrovnika. U tom slučaju dužan je kroz 4 mjeseca pokrenuti proces. Ako zakupnik ne plaća uredno novčani zakup, dug mu se utjeruje sudom.¹⁷⁷

To su bile općenite odredbe. U praksi su pak postojali različiti oblici proizvodnih odnosa u agraru koji su se u suštini kretali oko naturalnog (ad partem, ad medietatem) ili novčanog zakupa (ad affictum).

Razmotrimo uvjete davanja zemlje u naturalni zakup.

Zemlja se davala, odnosno uzimala na kratkoročni: na 4, 10, 12 godina,¹⁷⁸ ili dugoročni zakup: za života obrađivača (in vita), zauvijek, dok traju loze (in perpetuum, quousque vites duraverint), na 3 generacije i sl.¹⁷⁹ Ugovor je obično glasio da zakupnik preuzima obavezu da će obrađivati vinograd, a urod dijeliti na polovicu s vlasnikom, odnosno da mu daje polovicu uroda. Redovito se to formulira: »od vina i od svih plodova koji se odatle uberu moram imati polovicu, a rečeni X (obrađivač) drugu polovicu.«¹⁸⁰ Izuzetni su slučajevi kad se ili uzima drugačija kvota. Npr. ako obrađivač uzme dobro kultiviran vinograd na kratki rok, redovito vlasnik zahtijeva veću kvotu uroda, npr. 2/3, a obrađivaču preostaje 1/3.¹⁸¹ Obratno, ako obrađivač preuzima lošu zemlju i vinograd, tada se gospodar zadovoljava sa 1/4 uroda, a 3/4 prepušta zakupniku,¹⁸² ili ako treba vinograd tek nasaditi, tada obrađivaču pripadaju 2/3, a gospodar 1/3 uroda,

¹⁷⁷ Statut V, 29—31, 34 — VIII, 24, 88 — Roller, 61.

¹⁷⁸ 1300 — PR 2, 48', — 1282, Čremošnik, I, 843—1283. DC 1, 128'.

¹⁷⁹ 1283. DC 1, 135—1281, Čremošnik I, 674—1300. PR 2,51. Općenito o naturalnom zakupu usp. Roller, n. dj., 138—139. On taj zakup naziva naturalna renta kao da se radi o feudalnoj renti zapadnog tipa.

¹⁸⁰ Npr. kad Rade pok. Ivana Buschi daje na polovicu (locavi ad medietatem) svoj vinograd na Lopudu 1283. obrađivaču Miroslavu, sinu Dobrihne, »et de vino et omnibus fructibus inde percipiendis debeo habere medietatem et dictus Mirossclavus aliam medietatem« DC 1, 135' — Usp. dalje ugovore Čremošnik I, 675, 843.

¹⁸¹ Na Lopudu M. Petrana locira na 4 godine na 1/2 svoj vinograd Milenu de Soreno 1300. god. pod uvjetom da mu daje 2/3 vina i plodova. PR 2, 48.

¹⁸² Dobre, žena pok. Dobrosija bačvara, i njezin sin Marin lociraju 1283. gotovo бесплодни vinograd i zemlju (vineam et terram nostram quasi sterilem) na 12 godina Filipu Vitaliče pod uvjetom »quarta pars debeat nostra et tres partes dictorum introituum sint dicti Phylippi«, DC 1, 128'.

jer se obrađivač mora više mučiti i raditi na takvoj zemlji.¹⁸³ To što zemljovlasnik prima neki put manju kvotu uroda, npr. 1/3 ili 1/4 umjesto 1/2, nastojao je taj manjak nadoknaditi tako da je od obrađivača zahtijevao godišnje još neko drugo davanje, npr. pola libre voska i unciju tamjana, ako je npr. crkva zemljovlasnik.¹⁸⁴ Budući da nasadivanje, obrađivanje ledine traje više godina, zemljovlasnik je običavao dati obrađivaču 1/3 ili čitav solad zemlje da je obrađuje za sebe i da tu načini sebi kućicu (capanam) ako je nema. Zato što uživa taj komad zemlje, obrađivač je zauzvrat bio dužan dati gospodaru godišnje jednu kokoš, obično za Božić, ili još jednu na Uskrs.¹⁸⁵ Iz tog momenta da obrađivač dobiva od gospodara zemlju koju će sam obrađivati i na kojoj će sagraditi sebi kućicu ili da mu gospodar daje na svom imanju kućicu za stanovanje razvit će se kmetstvo. Naime, gospodar neće samo tražiti da mu zakupnik zauzvrat, jer živi u njegovoj kućici i obrađuje solad zemlje za sebe, daje stanovita podavanja, nego će zahtijevati rad na carini, tj. zemlji koju zemljovlasnik obrađuje u vlastitoj režiji. Taj neće biti ispočetka posebno plaćen, nego će biti neka vrsta naknade zbog stanovanja u gospodarevoj kući. Ali ima dosta slučajeva da gospodar ne daje obrađivaču nikakve povlastice iako mu taj mora tek nasaditi zemlju, nego zahtijeva odmah polovicu uroda i, nerijetko, da sam obrađivač i gnoji zemlju.¹⁸⁶ Umjesto uobičajenog izraza kad se zemlja daje u naturalni zakup »ad medietatem«, vrlo rijetko se u ovom vremenu susreće i izraz »ad partem«.¹⁸⁷

Druga vrst zakupa jest *novčani* — ad afflictum. Rok je kratkoročan, npr. 4 godine,¹⁸⁸ ili, što je mnogo češće, dugoročan: za života obrađi-

¹⁸³ Pod tim uvjetom preuzima 1281. majstor Radoje, sin Dobriše, na Lopudu 8 solada zemlje da nasadi godišnje koliko može, Čremošnik I, 674 — ili npr. Pribe i brat mu Stancije s Koločepa preuzimaju 1283. 3 solda zemlje crkve sv. Ivana da je nasade kroz 6 godina pod uvjetom da im pripadaju 2/3 svih plodina, DC 1, 141.

¹⁸⁴ Ibidem.

¹⁸⁵ Pod tim uvjetom uzima zemlju na obrađivanje već spomenuti majstor Radoje, Čremošnik I, 674, — ili npr. Bratoslav Čurčević uzima 1300. na Koločepu zemlje M. Mauresse da je nasadi i dobiva 1/3 solda zemlje za kućicu i vrt »et ipse Bratoslavus et sui heredes habeant terciam partem soldi de terra pro orto et capana pro qua tertia parte soldi terre ipse teneatur et heredes sui dare mihi unam galinam in Nativitatem Domini annuatim et in Pascate aliam galinam« PR 2, 51.

¹⁸⁶ Pod tim uvjetima uzimaju 1283. zemlju Miloslav, sin Dobrane, i Dražihna Ljubičin s Lopuda da je nasade, pognoje, a urod dijele na 1/2. DC 1, 136, — ili također na Lopudu preuzimaju 1282. braća Stjepan, Marin, Juraj, Vlaho i Sergije, sinovi pok. Dragana, i Dobrica, žena pok. njihova brata Damjana, da kroz 10 godina nasade oko 4 solda zemlje s tim da se plodovi dijele na polovicu, Čremošnik I, 843, — ili B. Pezopci i N. Tupse Gondula uzimaju 1283. da nasade godišnje 100 loza u vinogradu Marije, kćeri pok. Ivana Mauresse, i brata joj Stjepana na Koločepu, tako da i drva koja posijeku na toj krčevini idu na polovicu, DC 1, 144' — B. Čurčević će 1300. god. nasaditi na Koločepu godišnje 1/4 solda zemlje sa gnojem, a urod će podijeliti na pola s gospodarom, PR 2, 51.

¹⁸⁷ Taj je slučaj zapisan 1297. kad Stane, žena pok. Benvenutija, oporučuje »partem de vino et omnibus fructibus que erunt in vinea Calamoti quam tenebat dictus vir meus ad partem« Test. 2, 22'.

¹⁸⁸ Na Lopudu 1284. god. DC 1, 153. Općenito o novčanom zakupu usp. Roller, n. dj., 133. On taj zakup naziva novčana renta.

vača ili vlasnika, 3, 4 generacije i sl.¹⁸⁹ Orađivač je preuzeo zemlju, orađivao je, nasaađivao i sav urod uzimao sebi.¹⁹⁰ Zemljovlasniku je zauzvrat orađivač davao godišnji novčani zakup. Visina zakupa bila je različita. Zavisila je od površine, a svakako i od kvalitete zemlje i njene plodnosti. Ako je orađivač preuzeo posjed koji je bio uređen, npr. vinograd s gospodarskim zgradama i ostalim pripadnostima (vineam cum sella et terris et omnibus suis pertinenciis), zakup je bio visok. Kretao se na Lopudu 20 i 28 pp.¹⁹¹ Pored tih visina zakupa postoje i niži iznosi novca na Lopudu: 2, 3, i 3 i pol pp.¹⁹² Na Koločepu pored malih iznosa zakupa, npr. 5 i 12 pp, ¹⁹³ zabilježena je 1285. god. i svota od 30 pp godišnje za 1 vinograd.¹⁹⁴ Zemlja koja se daje u novčani zakup pripadala je na Lopudu i Koločepu, osim jednog slučaja, crkvenim ustanovama: kaptolu, samostanima ili pojedinim kapelama. Tim vlasnicima zemlje više se isplatilo ubirati novčani nego naturalni zakup. Jamačno su primali dovoljno plodina da se prehrane s drugih posjeda bližih gradu. Više im je odgovaralo uzimati novčani zakup s posjeda na otocima, jer je prijenos plodina bio vezan uz prijevoz morem. Zatim, ako bi primili dosta uroda za vrijeme plodnih godina, morali bi ga stavljati u pogodna skladišta i paziti da se ne pokvari, voditi o tome brigu i sl. Zato su vjerojatno preferirali novčani, a ne naturalni zakup. Osim toga, u gradu kao što je Dubrovnik, u kojem je bila veoma razvijena robno-novčana privreda, novac je bio izuzetno potreban kao opći ekvivalent obračunavanja. Izvan okvira i zakona takve privrede nisu mogle živjeti ni crkvene ustanove. Zato su naturalni zakup zamjenjivali novčanim. Zakup se isplaćivao gospodarima zemlje na određene crkvene blagdane: Sv. Petar, Sv. Mihajlo, Božić, Sv. Andrija apostol, Sv. Sergije i Bah i sl. Neki put se od zakupnika zahtijeva, osobito ako je zakupnina za vinograd niska, npr. 3 pp godišnje, da zakupnik uz to pridoda još nešto, obično 2 uncije čistog voska i sl.¹⁹⁵ U notarskim je knjigama jasno i tačno određena razlika između naturalnog i novčanog zakupa. Tačno se razlučuje kakva podavanje obuhvaća naturalni, a kakva novčani zakup. Ta se dva pojma ne miješaju. Ipak se neki put događa da orađivač daje istovremeno novčani i naturalni zakup s jednog vinograda koji orađuje. Npr. Pribe de Oscham s Koločepa preuzeo je 14. 10. 1283. vinograd s nasadom (vineam cum pastino) da ga orađuje. Za vinograd će godišnje davati gospodaru 5 pp i uživati će sav urod. Međutim, jer obra-

¹⁸⁹ 1299. na Lopudu, PR 2, 19 — Čremošnik I, 575, — na Lopudu 1297. SCD VII, 145 i d.

¹⁹⁰ Formula obično glasi: »accipiendo sibi vinum et omnes fructus percipiendis de dicta possessione« 1300. god. PR 2, 37', — ili »debet dictam vineam incidere et laborare cum consuetudine Ragusii et vinum et omnes fructus habere sibi« 1281. god. Čremošnik I, 575.

¹⁹¹ 1284. DC 1, 153, — 1281. Čremošnik I, 575, — 1299. PR 2, 19.

¹⁹² Spoglio... fo 165, — 1297. SCD VII, 145 — 1300. PR 2, 37' i d.

¹⁹³ 1283. DC 1, 141, 146.

¹⁹⁴ Spoglio... fo 130. Mora se istaknuti da je to kasniji prijepis, pa postoji mogućnost da visina zakupa ne odgovara ovom vremenu, nego vremenu kad je prijepis učinjen.

¹⁹⁵ SCD VII, 145.

đuje i iskorišćava nasad (pro pastino), davat će vlasniku pola kvinkvija vina (oko 10 l), jedan kopel grođža (11 kg), sve plodove smokava i jabuka i jednog drugog stabla.¹⁹⁶ To je interesantan slučaj opterećenja posjeda sa dvije vrste zakupa.

Zemlja na Lopudu i Koločepu, kao općenito u Dubrovniku, smjela se darovati, prodati, oporučiti, kupiti u okviru odredaba Statuta. Pri tom je vrijedilo pravo prvokupa.¹⁹⁷ Neki put se izričito naređuje da se zemlja ne smije otuđivati.¹⁹⁸ Ta se pravna ustanova zove fideicomis. Obično se zemlja otuđivala da se namiri miraz. Svaka kupoprodaja morala se javno oglasiti da bi se mogli stavljati prigovori o valjanosti tog čina i da se vidi nije li zemlja pod hipotekom.¹⁹⁹ Zemlja se mogla davat u zalog zbog različitih razloga. Npr. netko uzima zajam, pa zalaže zemlju kao jamstvo da će vratiti dug.²⁰⁰ Ako dužnik ne bi vratio na vrijeme pozajmljeni novac, kreditor je imao pravo uzeti njegovu zemlju.²⁰¹ Pri tome su se znali praviti različiti sporazumi, npr. da vjerovnik ubire plodine iz dužnikova vinograda dok mu ovaj ne vrati zajam, ali na npr. urod jabuka dijele na polovicu.²⁰² Vjerovnik je neki put mogao držati vinograd u zalogu dok mu se zajam ne vrati.²⁰³ Na zemlji kao posjedu i obradivom objektu postojale su kućice, gospodarske zgrade i ostale pripadnosti potrebne za obrađivanje i nasad. Kad je obrađivač uzimao zemlju ili vinograd u naturalni ili novčani zakup, preuzimao je i stanovite obaveze. Morao je zemlju obrađivati po dubrovačkom običaju (secundum consuetudinem), okopavati vinograd tri puta godišnje (u statutu piše samo dva puta, ali je praksa na Lopudu i Koločepu zahtijevala da se okopava 3 puta), obrezati ga, neki put i gnojiti.²⁰⁴ Svoj je posao morao uredno obavljati, uzimati

¹⁹⁶ »et pro pastino debeat sibi dare in dicto festo sancti Michaelis medium quinquum vini et unum copellum de uvis, et de omnes fructus de ficu et pomeriis et toypa (coypa!) similiter debeo dare«, DC 1, 141.

¹⁹⁷ 1284. DC 1, 153.

¹⁹⁸ »ne le possa ne vendere, ne alienare, ne permutare« 1269. god., Spoglio, 130'.

¹⁹⁹ Čremošnik I, 133.

²⁰⁰ Dobre, žena pok. Dobreše bačvara, zalaže 1283. svoju zemlju na Lopudu na 12 godina Filipu Vitaliče u ime duga od 15 pp, DC 1, 47'.

²⁰¹ 1284. DC 1, 78 — Test. 1, 28 (1283. god.).

²⁰² Pod tim uvjetima je 1281. Bosen, sin Dobriše de Scregna, pozajmio 20 pp na 4 godine Desi i Laurenciji, kćerima pok. Syre, a u zalog dobio pola njihova vinograda s urodom. Zbog uživanja vinograda plaćat će rečenim sestrama 2 pp »pro affectu«. Međutim, »verumtamen omnia pomeria tam de media vinea nostra, quam de dicta media vinea quam dedimus dicto Bosseno debent esse comunia, videlicet, quod nos debemus habere medietatem fructuum de dictis pomeriis et dictus Bosennus aliam medietatem«, Čremošnik I, 460.

²⁰³ Ibidem, 869.

²⁰⁴ Formula obično glasi: »debeat dictam vineam et dictum pastinum putare cum usu Ragusii et zappare tribus vicibus et laborare eam bene, fideliter quolibet anno« 1283, DC 1, 135' — ili: »ipsi teneantur pastinare dictam terram totam usque ad quinque annos proxime venturos cum annata« na Lopudu 1283. DC 1, 136. O obradi vinograda u Dubrovniku usp. G. Čremošnik, Vinogradarstvo i vino u Dalmaciji srednjeg veka, GZMBiH XLV, 1933, 15—18, zatim D. Dinić-Knežević, Trgovina vinom u Dubrovniku u XIV veku, Godišnjak Fil. fakulteta u N. Sadu IX (1966), 39—46.

za sebe samo određenu količinu uroda koja mu po ugovoru pripada, ako se radi o naturalnom zakupu. U suprotnom slučaju gubi svoj dio vina i plodina.²⁰⁵ Ako novčani zakupnik ne plaća uredno zakupninu, može mu se oduzeti vinograd s plodinama one godine u kojoj ne izvrši obavezu.²⁰⁷ Obradivač gubi pravo uživanja plodova i vinograda ako ne nasadi ugovorenu površinu vinograda do određenog roka do kojeg se obaveza.²⁰⁸ Ako je obradivač uzeo neobrađenu zemlju da je nasadi lozom, tada mu je bila godišnja norma da nasadi 1/4 solda zemlje sa gnojenjem,²⁰⁹ ili 1/2 solda (ne spominje se gnojivo),²¹⁰ ili da nasadi npr. godišnje 100 loza. Neki put gospodar jednostavno obradivaču kaže da nasadi u vinogradu trsova koliko može.²¹¹ Ako se obradivač nije držao obaveza preuzetih notarskom ispravom, zemljovlasnik je imao pravo da zatraži udaljavanje obradivača sa zemlje putem suda.²¹² Ipak ako je obradivač obećao da će ubuduće ispunjavati obaveze prema zemljovlasniku, a u lokacijskom ugovoru ne piše da ga gospodar može izbaciti, tada je ostajao i dalje da obrađuje zemlju.²¹³ Ako je neki svećenik primao novčani zakup sa crkvene zemlje

²⁰⁵ U ugovorima obično se to kaže: »Et si dictus Milosclavus fecerit fraudem tam in putando quam zappando perdat vinum et fructus illius anni quo fraudem fecerit et veniat ad me dictum Rade« 1283. na Lopudu, DC 1, 135'.

²⁰⁷ Redovito se zakupnik obavezuje ovim riječima: »Et si non putarem vel non laborarem dictam vineam cum consuetudine Ragusii aut si non solverem dictos solidos in termino predicto perdam vinum et fructus illius anni quando non observarem predicta« 1283. na Koločepu, DC 1, 141.

²⁰⁸ E. Pezopci i N. Tupse Gondula obvezuje se 1283. da će na Koločepu godišnje nasaditi 100 loza, u protivnom slučaju neka izgubi prirod one godine kad nasade manje. »Et si non pastineremus quolibet anno centum vites aut si faceremus fraudem in laborando vel putando, id quod fuerit pastinatum, perdamus vinum et introitus illius (anni) quando non pastinabimus aut fraudem faciemus« DC 1, 144. Usp. još Čremošnik I, 843.

²⁰⁹ »ipse pastinet annuatim quartam partem de soldo vinee cum amata« na Koločepu 1300. PR 2, 51'.

²¹⁰ Lopud, 1283, Test. 1, 12'.

²¹¹ Na Lopudu 1281. »debeant pastinare de dicta terra quantum poterunt«, Črem. I, 674.

²¹² Svećenik Cerna de Cinna tuži 1280. Paska Zezu »ut exeat de vinea sancti Petri, site in insula Calamote quia non observavit que debebat observare per cartam notarii«, Čremošnik I, 214.

²¹³ Teodorata, kći pok. Rosina de Sosenno, zahtijevala je 27. I 1283. da Miloslav, sin pok. Dobriena, izide iz 4 solda njena vinograda na Lopudu jer ga nije nasadio prema ugovoru (quod dicta terra non est pastinata secundum formam conventionis). Odvjetnik Miloslavjev odgovorio je da vjeruje da nije sve nasadeno prema ugovoru, ali da je njegov klijent voljan to izvršiti (et si aliquid deficere ipse est paratus complere). Pokazao je sudu ispravu iz 1264. prema kojoj je rečena Teodorata dala 4 solda zemlje na Lopudu Dobrijenu, sinu Rose, pod uvjetom da nasadije godišnje pola solda zemlje, a ono što nasadi da drži na polovici za svog života. Poslije njegove smrti, ako njegovi sinovi Radovan i Miloslav žele zadržati zemlju pod uvjetima pod kojima je držao njihov otac Dobrijen, mogu to učiniti. Ako ne žele, tad se nasad vraća Teodorati. Budući da u ispravi, nastavlja dalje odvjetnik, ne stoji da Teodorata može izbaciti Miloslava s posjeda (unde cum in dicta carta non continetur quod dictus Milosclavus possit eici de dicta vinea et terra) traži da se Miloslav oslobodi optužbe. Knez je presudio da Miloslav zadrži i dalje

koju je uživao, mogao je dubrovački nadbiskup za kaznu oduzeti taj iznos i dati ga drugom.²¹⁴

Zakupnik je imao svoja stanovita prava. Mogao je vratiti svoju lokacijsku kartu gospodaru i prekinuti ugovor.²¹⁵ Lokacijsku kartu mogao je zakupnik nekome prepustiti za novac kroz određeno razdoblje, tako da taj zakupniku plati ugovorenu svotu novca, a on uživa urod umjesto njega.²¹⁶ Zakupnik je mogao prodati svoju lokacijsku kartu, a s njom i svoja prava, ali tako da obaveze koje je preuzeo prema zemljovlasniku preuzima onaj koji je od njega kupio kartu.²¹⁷ Zakupnik može prepustiti svoj dio prihoda za zemlje nekom drugom. Može svoj dio uroda oporučiti.²¹⁸ Zakupnik se nije mogao izbaciti s posjeda ako to nije naročito naglašeno u ugovoru.²¹⁹ Morao je dobiti polovicu uroda ili dogovorenu drugačiju kvotu uroda one godine u kojoj je brađivao zemlju. Međutim, nije imao pravo ostati na zemlji poslije smrti svog oca ako to nije posebno bilo naglašeno u ugovoru.²²⁰ Imao je pravo dobiti sav urod iz vinograda ako je novčani zakupnik, ili polovicu, odnosno drugačiju kvotu ako je naturalni zakupnik prema tačkama uglavljenim u ugovoru. Mogao je dobiti za svoju upotrebu i uživanje 1/3 ili 1/2 ili čitav solad zemlje od gospodara. Zauzvrat što uživa tu površinu zemlje dužan je davati gospodaru određena podavanja.

Zemlju u zakup na ovim otocima uzimaju obično seljaci. Neki među njima imaju vlastitu zemlju. Zbog toga, da bi se bolje prehranili, uzimaju u zakup još i tuđu zemlju koliko mogu obrađivati. Na Lopudu se spominju

vinograd i zemlju prema ispravi. Dužan je, međutim, za vrijeme zime nasaditi zemlje (*verumtamen ipse Milosclavus debeat in isto presenti hyeme complere et pastinare ita quod dicti quatuor soldi de terra sint pastinati secundum quod in dicto instrumento continetur*) Test. 1, 12'.

²¹⁴ Dubrovački nadbiskup oduzeo je svećeniku Pankraciju Cinna prihod koji je uživao kao opat crkve sv. Petra na Koločepu u ime kazne jer je šakom udario Maura de Ravella. Prihod od 100 pp pripao je nadbiskupu DC 1, 115'.

²¹⁵ Npr. Filip Vitaliče uzeo je 1283. vinograd i zemlju na Lopudu »ad laborandum« od Dobre, žene pok. Dobreše, i njena sina Marina. Iduće godine vraća joj notarsku kartu »restitui et assignavi dicto Marino ut ipse Marinus ab hodie in antea de dicta vinea et terra cum omnibus suis pertinentiis faciat velle suum«, DC 1, 153'.

²¹⁶ Valije, sin pok. Petra de Cluno, zemlju crkve sv. Maure na Lopudu koju uživa njegov sin Blaž, kao opat i hereditarij te crkve, daje 1284. Marinu, sinu Pobrata s Lopuda, na 4 godine pod uvjetom da je obrađuje i uzima sav urod. Zauzvrat davat će godišnje 20 pp »pro afflictu« Mateju, sinu Mihajla Dersije, zbog duga koji je Valije dužan svome bratu Pasku. DC 1, 150.

²¹⁷ Subđakon Matej de Roncino prodao je 1283. za 4 pp godišnje sav prihod (*omnes introitus*) koji ima kao hereditarij crkva sv. Vita na Koločepu i sv. Geminijana u Gružu, svećeniku M. Bincola. DC 1, 123.

²¹⁸ Stana, žena pok. Benvenutija oporučuje 1297. »partem de vino et omnibus fructibus« na Koločepu svojim pitropima. Test. 2, 22'.

²¹⁹ Test. 1, 12'. Vidi bilj. 214.

²²⁰ Miloslav, sin pok. Dobrijene, morao je poslije smrti svog oca izići s posjeda Vite Mihajlova de Roncino na Lopudu jer u lokacijskoj karti njegova pok. oca ne stoji da pravo prelazi na sina. Međutim, mogao je uzeti polovicu uroda kad se plod skupi i podijeli. Nije smio sobom ponijeti kućice (*capane*) iz vinograda kako je zahtijevao. Test. 1, 24'.

slijedeći ljudi i žene koji sklapaju ugovor za obrađivanje zemlje u naturalnom ili novčanom zakupu u vremenu od 1281. do 1300: Stjepan, Marin, Juraj, Vlaho i Sergije, braća, zajedno s Dobricom, ženom pok. njihova brata Damjana; Šimun de Cicagna; Miloslav, sin Dobrinke, zajedno s Dražiknom de Liubicna; Filip de Vitaliče; Dobrijen, sin Rose; Marin, sin Pobratov; Radidrag; Milen de Sorena; magister Radoje, sin Dobriše; Gio di Domenico Zubaico; Dražihna, Miloslav, Đuren, Miloje sinovi Dobrihne; Petar de Ursacio de Prodanello; Bratmir, sin Povergena de Dručina. Na Koločepu slika je ovakva u tom istom razdoblju: braća Pribe i Stancije; Bogdan de Pezopci i Nalješko Tupse de Gondula;²²¹ Stana, žena pok. Benvenuti; Bratusin Čurčević; Pribe i sin mu Bogdan; Martin de Serniča; Pribe de Oscham; svećenik Ursacije de Gleda i đakon Pascalis Lampredii de Maureccio, kanonici; Hanoje, Kurtela, Kranoje, sinovi Obrata. Među ovim zakupcima našli smo i tri zemljovlasnika s Lopuda i Koločepa: Miloslav, sin Dobrihe; Šimun Cicagna; Pribe, sin Bogdana.

Iz popisa zakupnika na Lopudu i Koločepu možemo zaključiti:

— prevladavaju slavenska imena uz miješanje sa kršćanskim imenima;

— negdje zemlju uzima u zakup jedna osoba, drugdje više njih. Tamo gdje uzima više osoba, radi se redovito o neobrađenoj zemlji koju treba kultivirati uz pomoć brojnije radne snage;

— zemlju preuzimaju u obrađivanje u najvećoj mjeri sami stanovnici Lopuda i Koločepa;

— među zakupnicima nalazi se i obrtnik (magister Radoje);

— i vlastelin Petrus de Ursacio Prodanelli, inače poznat kao poslovan čovjek;²²²

— i svećenici — kanonici Ursacije Gleda i Pasko Mauressa. Obojica su također vlastela. Oni nipošto nisu osobno obrađivali zemlju nego su je davali u podzakup;

— brojčani odnos između naturalnih i novčanih zakupnika je više-manje izjednačen. Zemlja se podjednako uzimala pod oba zakupa. U tome što ne prevladava izrazito naturalni zakup možemo vidjeti jak utjecaj gradske robno-novčane privrede.

Osim naturalnih i novčanih zakupnika u statutu se spominju kao vrsta obrađivača zemlje »casalini« i »laboratores«.²²³ Casalini su jedna vrsta neposrednih obrađivača zemlje koji su različiti od težaka, nadničara (laboratores). Oni se naime spominju kao suprotnost onima koji rade na dio, zakup i onima koji su »laboratores«. Npr. »tam casalini quam illi qui laborant terras et vineas ad partem« — »per casalinos et laboratores«.²²⁴

²²¹ Vjerojatno nezakonit sin vlastele.

²²² Mahnken, n. dj., 143—144, 374—375.

²²³ Statut VIII, 24.

²²⁴ Ibidem.

Proizvodni odnosi u agraru na Lopudu i Koločepu slični su kao i u dubrovačkoj Astoreji — tom prvotnom, kopnenom teritoriju Dubrovnika.²²⁵ To ide u prilog zaključku da su ti otoci sastavni dio Dubrovnika bilo od njegova početka, bilo da su došli pod njegovu vlast veoma rano. Ako bismo htjeli podvući neku posebnost u proizvodnim agrarnim odnosima u to vrijeme na tim otocima, onda možemo istaknuti da se ne spominju robovi (servi) kao radna snaga u poljoprivredi, da su u priličnom broju, više nego na drugim područjima Dubrovnika, zastupljeni sitni seljaci kao vlasnici zemlje, da se ne spominje carina, tj. zemlja koju zemljovlasnik obrađuje u vlastitoj režiji (terra dominicata).

IV

Ratarstvo je nesumnjivo glavno zanimanje stanovnika Lopuda i Koločepa. Zato o obradi zemlje, agrarnim zakupima imamo najviše podataka. Podaci o drugim granama privrede nisu tako brojni, ali nam oni ipak omogućuju da dobijemo uvid o drugim vrstama poslova.

Otoci Lopud i Koločep pokriveni su danas borovim stablima, lovorom, maslinama, bajamima, smokvama, orasima, jabukama, breskvama, lozom, rogačima, narančama, različitim vočkama, makijom i mediteranskim raslinjem i sl. Svakako i u XIII st. rastu te biljke iako o nekima od njih nema spomena u dosad sačuvanim izvorima. Budući da brojni dokumenti govore o davanju zemlje »ad pastinandum«, očito je da je trebalo zemlju najprije iskrčiti. U notarskim se knjigama navodi da se drvo koje se siječe prigodom nasađivanja zemlje mora dijeliti na polovicu.²²⁶ Drvo, osobito ono kojim se potpaljuju vapnare, prevozilo se i izvozilo odatle npr. u Dubrovnik.²²⁷ Te vapnare postoje i na otocima. Npr. na Koločepu jedan vinograd se proteže »prema staroj vapnari« (versus calcariam veteranam).²²⁸ Pojedinci se tuže da su im posječena stabla u njihovoj šumi na Lopudu,²²⁹ ili na njihovoj zemlji.²³⁰ Pokraj šuma ima i pašnjaka na kojima pasu ovce koje daju mlijeko (pecudes de lacte), a potom vunu, kožu, meso i loj.²³¹ Na uzgoj stoke upućuje i zahtjev vlasnika zemlje da

²²⁵ O agrarnim odnosima u Astoreji usp. J. Lučić, Agrarno-proizvodni odnosi u neposrednoj okolini Dubrovnika, Zgodovinski časopis XXI (u tisku), — Roller, n. dj. 31—127.

²²⁶ »eciam de lignis quo inciderint de dicta terra debemus habere medietatem« 1283. na Koločepu, DC 1, 144'.

²²⁷ Stanekija s Lopuda pogodio se 1283. dovesti Jakovu Silvestra de Borbora za 14 pp »omnia ligna que fuerunt necessaria pro dicta calcinaria«, DC 1, 140.

²²⁸ PR 2, 51.

²²⁹ Mihajlo de Cluno tuži se 1285. »fuerunt mihi incisa ligna in busco meo«, DC 2, 51.

²³⁰ P. Zeca tuži 1285. da mu je Pribe posjekao drvo »in territorio meo« na Koločepu, DC 2, 46.

²³¹ Neki Bigren, brat Bosenov, otpužen je 1280. da je ukrao 2 ovce koje daju mlijeko; ovce su vlasništvo nekog Milena s Lopuda, Čremošnik I, 277.

mu obrađivač nasadi vinograd i pognoji (cum amata).²³² Seljaci i danas uzgajaju stoku zbog gnoja. Zemljevlasnici se neki put tuže da im stoka (bestie) uništava vinograde.²³³

Budući da su to otoci, prijeko je potrebno da stanovnici imaju barke, lađe radi veza s kopnom. Lađama su plovili, prevozili drvo u grad, dio naturalnog zakupa, ostale ratarske i stočarske proizvode, išli kupovati i prodavati i sl. Lopuđani, a tako isto i ljudi s Koločepa redovito su kupovali barke u Dubrovniku.²³⁴ Tim barkama oni se uključuju u vangradski i otočni prijevoz robe i stjecanje dobiti.²³⁵ Neki se ljudi s tih otoka uklapaju kao pomorski kapetani u šire prijevozne akcije, npr. prijevoz šindre iz Sv. Petra na rijeci Drimu.²³⁶ Barke su im služile da saobraćaju ne samo s Dubrovnikom nego i s Pelješcem, a preko njega vjerojatno dalje sa Zahumljem i Bosnom.²³⁷ Budući da se u dokumentima spominju za lađe nazivi »barca« i »ladia«, to su nazivi za brodove male i eventualne srednje tonaže.²³⁸

Otočani su davali djecu na izučavanje obrta u grad.²³⁹ Na taj način otočani prelaze u grad, tu se udomljuju, donose svoju svježu krv, uključuju se u gradsku privredu.²⁴⁰ Ima nekoliko slučajeva da se otočani spominju u vezi s novčanim transakcijama.²⁴¹ Iako se tu radi o malim pozajmicama od 5-17 pp, ipak je to znak da se polako i postupno uklapaju u gradsku

²³² Na Lopudu 1283. DC 1, 136.

²³³ N. Crossio tuži se 1281. da mu »bestie... guastaverunt mihi vineam« na Lopudu, DC 2, 39.

²³⁴ Staneka s Lopuda kupio je 1283. na 14 pp »barcam« od Paska Pecorario, DC 1, 49. — J. Mence prodao je 1299. »totam partem unius barce mee La... filio Čani de Dalafota« za 10 pp, PR 2, 15.

²³⁵ Spomenuti Staneka obećava predati u ime naplate kupovine barke bivšem vlasniku »totum lucrum quam habeo cum dicta barca«, DC 1, 49'.

²³⁶ Martin s Koločepa i Peroče s Korčule kao kapetani (nauclerii) dovezli su 1278. dva milijara suhe šindre iz Sv. Petra na Drimu, Čremošnik II, 4.

²³⁷ Radovan Pribov s Koločepa otplovio je 1298. svojom barkom s drugovima Vitom, Stjepanom, Stankom, Bogdanom, Vlakotom, Ljubenom i Lukom do luke u Stonu da preuzmu lađu koja im je bila ukradena (ad accipiendum unam ladiam nobis furatam). Međutim, napali su ih neki Stonjani, oteli im barku s priborom i odjećom. Tom su zgodom štetovali 46 pp. DC 3, 91.

²³⁸ Da su »barca« i »ladia« mali brodovi, usp. S. Vekarić, Vrste i tipovi dubrovačkih brodova XIV stoljeća, Anali X—XI, 33—37.

²³⁹ Dražen de Belle s Lopuda daje 1283. sina Grupšu obrtniku Stanoju Subbu na 14 godina da ga nauči obrt i dade mu na kraju alat (arnisia), DC 1, 119' — Radidinega, kći Bolenova, daje 1300. sina Radoslava na učenje drvodjelskog obrta drvodjelcu Mihajlu, sinu Radoja s Lopuda, na 12 godina. Nakon isteka naukovanja mora mu majstor dati alat (feramenta) kako je to običaj. PR 2, 35'.

²⁴⁰ Martol Tupsa s Koločepa spominje se kao kućevlasnik u Dubrovniku 1282. god., Čremošnik I, 789.

²⁴¹ Desen Belerić s Lopuda zadužuje se 1282. kod P. Satara 11,5 pp. Iste godine Radoslav de Scregna, Pavao de Comomillo, Ceperna Mihajla Fobraie, svi s Lopuda, pozajmili su 17 i pol. pp od J. Disice, DC 1, 18, — zatim Sersije Druganno s Koločepa duguje 5 pp 1299. Marinu, sinu majstora Radoja s Lopuda, a Radosta Pervorati s Koločepa pozajmio je 1283. 7 pp od F. Vitaliče, PR 2, 105. Bratenega, žena Tupce s Koločepa, imenuje prokuratora, Črem. I, 235..

privredu. U dokaz tome dodajemo kupovanje i oslobađanje robova (ser-vi).²⁴² I za samo sklapanje brakova ženik dobiva od mladenke 40 pp mi-raza, kako je to tada bilo uobičajeno u Dubrovniku.²⁴³ Osim toga što su dolazili u grad, neki otočani idu obrađivati zemlju u susjednu humsku zemlju,²⁴⁴ ili trgovati u dalja područja.²⁴⁵

Stanovnici Lopuda i Koločepa pored ratarstva bave se dakle i poslo-vima vezanim uz vegetaciju otoka: šumarstvo, vapnarstvo, stočarstvo, pri-jevoz drva i sl. Dolaze u grad gdje se posvećuju obrtu, novčanim poslo-vima, trgovini, pomorstvu, ili idu raditi u susjedne zemlje. Uključuju se — iako skromno u ovom stoljeću — u gradsku privredu u izrazite privredne grane Dubrovnika: obrt, trgovina, pomorstvo.

V

Teritorij dubrovačke komune bio je podijeljen u administrativnom pogledu na knežije (comitatus, contrata), kojom je upravljao tzv. ladanjski knez. Knežije se dijele dalje na manje upravne i finansijsko-sudske jedi-nice: kaznačine. Kaznačine se pak opet raspadaju na četvrtine (quarte), a ove na zaseoke (villae). Otočke knežije rijetko se nazivaju kontrate, odnosno njihovi dijelovi kaznačine. Te se knežije općenito nazivaju in-sulae.²⁴⁶ Upravna jedinica insulae dijeli se na comunitates.²⁴⁷

Lopud i Koločep zajedno sa Šipanom činili su jednu knežiju kojom je upravljao knez sa sjedištem na Šipanu (comes insularum Juppene, Da-lafodi et Calamote). Prilikom preuzimanja dužnosti knez se u XIII st. za-klinjao na evanđelje da će biti vjeran mletačkom duždu i dubrovačkom knezu, da će nastojati da takvi budu i stanovnici tih otoka, da će biti sa-vjestan u istraživanju krađa i šteta na brodovima, vinogradima, životi-njama ili drugim stvarima. Ako ih ne uspije otkriti, štetu će naplatiti od comunitates onih otoka u kojima se ona dogodila. Vršit će sve ostale

²⁴² Bratomir Drusine s Lopuda sa ženom Desačom oslobađaju 1281. svog roba Ivana s tim da im dade haljinu vrijednu 5 pp. Iste godine Miloslav, sin Dobrihne s Lopuda, kupuje robinju (ancillam) Milosti iz Bosne za 5 pp. Čremošnik II, 154, 161.

²⁴³ Tu svotu očituje 1300. da je primio Marin, sin majstora Radoja s Lo-puda, »pro perchivio« svoje žene Miloslave, kćeri pok. Radoste Poversia, od njena brata Stjepana, PR 2, 38, — istu svotu primio je 1299. Mihajlo, sin pok. Obrada s Koločepa, od svoje žene Marije, kćeri Radomirove, PR 2, 17', i Vita, sin Pribe s Koločepa, 1282. od svoje žene Drage, kćeri Desinne, odnosno nje-zine braće Tome, Bogdana i Dragiše, Čremošnik I, 779, — Martol Tuksa s Koločepa tužen je 1279. zbog 35 pp u vezi s mirazom, ibidem 109.

²⁴⁴ Palma Comomilli s Lopuda obrađivao je 1284. u Orašcu (in loco qui dicitur Oraxovech) zemlju koju mu je dao na rad (ad laborandum) Radič, čovjek Tvrtkov. Međutim, došao je neki Klapo (Clapus, homo Tuerdici), istukao ga i odnio mu motiku (zappam), DC 3, 37'.

²⁴⁵ Majstor Radoje s Lopuda išao je 1285. u Bravinac naplatiti neke dugo-ve, ali je tu bio napadnut, DC 2, 49.

²⁴⁶ A. Marinović, n. dj., 197—198.

²⁴⁷ Statut, II, 33.

dužnosti propisane Statutom.²⁴⁸ Pojedinci među vlastelom nerado su odlazili vršiti dužnost ladanjskog kneza. Mogao je odbiti preuzimanje dužnosti jedino iz opravdanih razloga: bolest u bližoj rodbini, ženidba sina ili udaja kćeri, započet poslovni put, osobito morem. U ostalim slučajevima plaćao je kaznu od 25 pp zbog neposlušnosti. Međutim, potkraj XIII st. ta je kazna ukinuta onima koji su određeni da budu zapovjednici arsenala, knezovi otoka i Astoreje i službenicima voska. Oni su mogli odbiti primiti izglasanu im takvu dužnost, a da zato ne plaćaju kaznu.²⁴⁹

U Statutu je bilo posebno zapisano na koje će vladine odredbe paziti ladanjski knez na tim otocima da se provede u djelo. To se odnosilo na ove stvari: Vino koje se proizvede na tim otocima može se prodati u krčmi na samom otoku, a ne smije se izvoziti s jednog otoka na drugi radi prodaje. Onaj tko ima vinograd na tim otocima može tamo ostaviti vino ili ga prodati u krčmi. Ne smije se bez posebnog dopuštenja dubrovačkog kneza izvoziti vino iz Dubrovnika na te otoke. Pri tom se mora označiti količina vina koja se želi tamo prodati. Tko se ogriješi, plaća globu od 2 pp. Za vrijeme berbe Koločep se smatra jednom lukom, a Lopud drugom. Zato ako netko unajmi barku za vrijeme trganja da prevozi grožđe, mora prevoziti samo u jedne određene luke. Ako ide prevoziti u drugu, platit će dvostruki prijevoz. Štete i krađe koje se dogode na tim otocima bilo na plovnim objektima ili vinogradima ili drugim mjestima, a ne pronađe se počinitelj, platit će stanovnici dotičnog otoka. Ako domaće životinje učine štetu na zemlji ili nasadu, a vlasnik zemlje uhvati te životinje ili može zakonito dokazati da su one učinile štetu, vlasnik stoke mora nadoknaditi štetu i platiti kaznu od 2 pp, od kojih jedan ide općini, a drugi vlasniku zemlje. Ako se pak ne može otkriti čije su životinje učinile štetu, tada je nadoknađuju stanovnici onog naselja koje je najbliže oštećenj zemlji, i to oni koji imaju životinje. Uz to plaćaju kaznu od 2 pp, koja se dijeli između općine i oštećenog zemljovlasnika. Štetu procjenjuju »dobri ljudi« (boni homines) koje odredi knez.

Ako se učini šteta u vinogradima, voćkama i drveću, tada svi obrađivači zemlje bilo »casalini«, bilo zakupnici na dio oni koji stanuju u onom naselju (in contrata illa) u kojem se dogodila šteta, dužni su pronaći krivce. Ako ih ne pronađu, moraju sami nadoknaditi štetu oštećenom vlasniku zemlje prema procjeni dobrih ljudi koje izabere dubrovački knez sa svojom malom kurijom. Svu štetu za koju se ne pronađe krivac nadoknađuju »casalini« i težaci onog otoka na kojem se ona učinila. Isto tako sve krađe i štete na drvima za gradnju kućica i brajdama loze (pergulama) za koje se ne može ustanoviti počinitelj štetu moraju platiti svi ljudi onog naselja u kojem je krađa počinjena.

Ako netko nekome zapali kućicu (capannam), a ne može se otkriti palikuća, štetu koja je učinjena na kućici, stvarima koje se unutra nalaze, drveću i lozi oko kućice nadoknađuju ljudi onog naselja u kojem se to

²⁴⁸ Ibidem. Knezovi otoka nisu dužni plaćati godišnje jedan perper zamjeniku kneza (vikaru), Statut VIII, 34.

²⁴⁹ Statut, II, 18.

dogodilo. Štetu će procijeniti procjenjivači koje odredi dubrovački knez sa svojom malom kurijom, ali tako da ona ne smije iznositi više od 5 pp. Isto tako svaku krađu koja se izvrši u drvenim kućicama i brajdama loze, a ne pronađe se krivac, nadoknađuju ljudi dotičnog naselja.²⁵⁰ Za vrijeme rata otočani nisu smjeli napuštati otok niti ići na kopno orati, sijati ili pasti stoku.²⁵¹

Prema Statutu, dakle, knez na otocima mora paziti da se vino ne izvozi, da se krađe, štete, paljevine nadoknađuju ako se ne pronađe krivac. Ukratko, da vlada imovinska sigurnost. Zatim da provodi odluke dubrovačke vlade koje se tiču tog područja.

Iako u Statutu piše da se bira jedan zajednički knez za otoke Šipan, Lopud i Koločep, u XIII st. je bio slučaj da na Lopudu stoluje samo knez otoka Lopuda. U notarskim je knjigama zabilježeno da je 1285. god. bio knez Lopuda neki Milen (Milennus, comes Insulae).²⁵² Knez na otocima bio je istražni organ, koji je prvi ispitivao prestupnike, onda ih je privodio dalje na sud u grad. Svi ostali poslovi ne samo sudsko-pravne naravi nego i drugi vršili su se u samom gradu. U prvom redu u gradu se dijelilo žito stanovnicima distrikta. Sedmično se davalo po jedan kopel žita (10,74 do 11,9 kg) da se podijeli na tri osobe.²⁵³ Ako netko želi umjesto žita uzeti ječam, tad dobiva jedan kopel na dvije osobe. Žito se dijelilo za otočane nedjeljom i ponedjeljkom.²⁵⁴ Sud za otočane održavao se u gradu nedjeljom. Tog dana morali su posebni zamjenik kneza (miles) i suci male kurije (judices parvae curiae) sjediti na službenim mjestima i vršiti dužnosti.²⁵⁵ Ako nije otočki knez osobno podnio tužbu protiv nekog prestupnika, to su radile same oštećene osobe. Sporovi se vode oko krađe uroda, oštećenja vinograda, krađe vesala, obuće, odjeće, kućnih potreština i sl.²⁵⁶

²⁵⁰ Statut, VI, 41, 62 — VII, 64, — VIII 2, 24, 35.

²⁵¹ Odredba 9. X 1228. — SCD III, 292.

²⁵² Na Lopudu 16. XI 1285. Bratoslav, homo Nikole de Crossio, optužio je Dimka, sina Domanje de Scregna, da je pokušao napastovati njegovu kćer Stanu. Knez na Lopudu pozvao je mještane svjedoke: Nikolu Bratinovića, Radmila Tolislava, sina Ljubice; Raceka de Scregna; Cepernju, sina Nikole; Drusa; Miloja, brata Drusova. Svi su oni posvjedočili suprotno. Budući da je samo Bratoslav optuživao Dimka, njegova optužba nije se mogla uzeti u obzir. Ista je Stane izjavila da je Dimko nevin. DC 2, 96'—97'.

²⁵³ »unum copellum frumenti inter tres personas per ebdomada«, Statut II, 19.

²⁵⁴ Ibidem.

²⁵⁵ Statut, VIII, 1, 2, — K. Vojnović, Sudbeno ustrojstvo republike dubrovačke, Rad JAZU, 105, 19.

²⁵⁶ Npr. tužba da mu je netko uništio šljivu »incisit arborem unam de prumento«; — ukrao suhe smokve, lijese, kotao, oskoruše, lonac »mihi accepte furtive XVIII reste ficuum, una caldaria, ficus qui erant in sex lesis et unus modius de sorbis siccis et unum lençelum«, — oskoruše, stolnjak, cipele, vreće »modia IIII de sorbis siccis, una toalia, duo paria de calçarris et duo sacchi vacui«; — kapu, vesla »una bireta que valuit quatuor grossos et unus remus da barca«; — životinje popasle vinograd »bestie... guastaverunt mihi vineam«; — posjekao drveće »incisit ligna in territorio meo... ligna in busco meo«; ukraden kupus (kaul) »accepti CL tursi caulibus«; — dinje »accepisse melones in vinea« itd. DC 2, 28, 31', 88 passim.

VI

Prema raspoloživim podacima iznijet ću imena — a gdje to ima, i prezimena — stanovnika Lopuda i Koločepa koji tamo stalno žive. To će nam omogućiti da dobijemo približnu sliku narodnosne strukture tih otoka. Nećemo kao stalne stanovnike spominjati vlastelu. Oni žive u gradu vezani uz svoje privredne poslove, gradsku upravu, diplomaciju, obitelj. Oni samo povremeno dolaze na otoke da obiđu svoja imanja ili da se odmored, ladaju, ljetuju. Isto tako nećemo uvrstiti kao stalne stanovnike ni svećenike koji su opati i hereditariji pojedinih crkava na tim otocima. Oni također žive u gradu kao kanonici, a kao članovi kaptola moraju biti stalno na okupu. Navraćaju na otoke prigodom crkvenih godova, osobito blagdana sveca kome je posvećena njihova crkva. To nisu župnici koji žive više-manje stalno u župi. Osim toga notirat ćemo sve otočane koji žive u gradu, da se vidi kako i koliko ih napušta otoke i odlazi u grad. Uz imena, koja ćemo nastojati pisati u originalnoj grafiji, tamo gdje možemo po izvorima, odredit ćemo i zanimanje. Najprije ćemo popisati stanovnike Lopuda i Koločepa koji žive i rade na tim otocima, a zatim one koji žive i rade u Dubrovniku, a porijeklom su s tih otoka.

Stanovnici Lopuda: 1279. Desen sin Bielem, zemljovlasnik; Bosen de Sregna, zemljovlasnik; Tollichna Damiani, zemljovlasnik. — 1280. Bogdassia, sin Dobresse de Sregna, i braća njegovja Bossenus, Bratosclavus, Branisclavus, prodaju zemlju; Milenus, stočar; Bigrennus, brat Bossenov i brat njegov Starogost. — 1281. Simon de Cicagna, zakupnik zemlje i zemljovlasnik. — 1282. Stephanus, Marinus, Georgius, Blasius, Sergius, sinovi pok. Druganni, i Dobriča, žena pok. Damjana, njihova brata, zakupnici. — 1283. Drasen de Belle daje sina Grupšu na naukovanje obrta u Dubrovnik; Phyllyppus de Vitaliče, zakupnik; Milosclavus, sin Dobricne, zemljovlasnik i zakupnik; Dobrien, sin Rose, zakupnik; Dragicna de Lubiena, zakupnik; Stanechia; Milze Dobrieni, kupuje zemlju. — 1284. Marinus, sin Pobrati, zakupnik; Jurenus, zakupnik. — 1285. Radidragus, zakupnik; Bratosclavus, homo Nikole de Crossio, s majkom Bogdassia i kćerkom Stanom; Grubessa, sin Domagne de Sregna; Raçecus de Sregna (1284—1285); Dimicus, sin Domagne de Sregna; Milennus, comes insule; Nichola Bratimirich; Radomillus Tollisclavis, sin Liubiče; Zepergna, sin Michoila; Drusius; Milçe (Miloe), brat Drusii (Drugi); Tollisclavus, sin Liubice. — 1293. Drasichna, Millosclavus, Çurenus, Milloe, sinovi Dobricne, zakupnici, (Millosclavus se spominje još 1281, kad je kupio robinju). — 1296. Bogdassa de Sregna. — 1299. Stefanus, sin pok. Dobrosclavi de Palerato (Peliario), sa ženom Tichosla, kćeri pok. Racha de S(c)rena i nećacima Puticus i Serginus, sinovima pok. Dimitrija de S(c)rena. — 1300. Bratimirus, sin Poversena de Dručina, zakupnik, i žena mu Desaça (1281 — 1300); Milenus de Sorena, zakupnik.

Stanovnici Koločepa: 1282. Milçius, zemljovlasnik, — 1283. Pribe i sin mu Bogdan, zakupnici i zemljoradnici; Martinus de Serniča, zakupnik; Bogdanus de Pezopçi i Nalescus Tupse de Gondula, zakupnici; Pribe de Oscham, zakupnik; Radosta, sin Miličii, zakupnik. — 1285. Gio de Domenico Zubaico (kasniji prijepis), zakupnik; Pasque de Zeza (Zeça), zakupnik

(1280—1285); Pribe i Stancius, braća, zakupnici (1266—1285).—1298. Radoanus de Pribi s drugovima: Vita, Stephanus, Stanicus, Bogdanus, Vlacota, Lubenus, Luca. — 1299. Henoe, Kurtela, Cranclavo sinovi Obrata (kasniji prijepis), zakupnici. — 1300. Bratusinus Churcevich, zakupnik.

Osobe porijeklom s Lopuda, a žive i posluju u Dubrovniku: 1282. žena pok. Dobrichne; Radoslavus de Sregna, Paulus de Comomillo, Cepergna Michaelis, Desennus Bellerich, zadužuju se novcem; Stanecha, posluje bar-kom. — 1284. Palma, sin Comomilli, radi kao težak na Orašcu. — 1285. magister Radoe, obrtnik i trgovac. — 1296. Nicola, radi u Dubrovniku. — 1299. Marinus, sin magistra Radoe; Lo . . . , sin Čani, privređuje barkom; Michaelis, sin magistra Radoe, drvodjelac.

Osobe porijeklom s Koločepa, a žive i posluju u Dubrovniku: 1278. Martinus, nauclerius (kapetan). — 1279. Martolus de Tupsa (i 1282), ima kuću u gradu. — 1280. Bratonega, žena Tupse. — 1282. Vita, sin Pribe. — 1283. Radosta Pervorati, zadužuju se novcem. — 1299. Michael, sin pok. Obrada.

Onomastika pokazuje da je stanovništvo Lopuda i Koločepa potpuno slavensko. Susreću se upravo praslavenska imena: Starogost, Radidrag, Bratoslav i sl. Simbioza Romana i Slavena je dovršena u korist Slavena. Jedino strši koji romanski prežitak više silom inercije nego kao odraz stvarnog stanja, npr. de Belle, na Lopudu. Međutim i to je prezime ve-zano uz slavensko ime Drasen. Ona imena koja nisu slavenska, jesu kršćanska, pa ih ne možemo smatrati romanskim. Slaveni su ih preuzeli preko kršćanstva, npr. Mihajlo, Pasko, Martin i sl.

LOPUD ET KOLOČEP AU XIIIÈME SIÈCLE

JOSIP LUČIĆ

L'auteur recherche à la base des données provenant des archives les diffé-rents aspects de l'histoire de Lopud et de Koločep au 13ème siècle. Ces deux îles appartiennent dans le groupe des îles élephitiques, et elles se trouvent aux approches de Dubrovnik (Raguse) en Croatie (Yougoslavie).

Lopud s'appelait dans l'histoire *Dalafota*, *Dalafotum* etc. Les localités men-tionnées en ce temps sont: *Bisonus* (elle répond à *Šunj* d'aujourd'hui), *Pećice*. La première est de provenance romane, la second de provenance slave. Parmi les objets de culture sont à mentionner les églises de S. Elie, S. Jean, S. Pierre et S. Nicolas lesquelles sont du style préromane (paléocroate). Ensuit viennent les églises de S. Sauteur, Sainte Marie de Šunj (de Bisono) et de Saint Maure.

Koločep s'appelait en ce temps *Calametum*, *Calmota* etc. Les localités qui sont mentionnées: *Castano* (in Castano), *Secan*, *Puncta* (Punta). Elles sont de provenance romane. En ce temps sont registrées encore les églises suivantes: S. Georges (aujourd'hui sous l'invocation de S. Antoine), S. Vite (aujourd'hui de S. Nicolas), S. Serge et l'église de l'Assomption. Ce sont ces églises qui appar-tiennent au style préromane (ou, comme nous les déterminons, au style paléo-croate). Sont mentionnées encore les églises: S. Jean, S. Pierre, S. Michel.

Le métier principal des habitants était l'agriculture. Il y avait 16 familles féodales, 24 familles des routiers, 6 familles des artisans et prêtres auxquels appartenait la terre à Lopud. Parmi les propriétaires il y avait 7 habitants de Lopud. Les propriétaires agraires à Koločep étaient: 6 familles féodales, 8 institutions ecclésiastiques, 2 prêtres, deux habitants de Koločep et un routier.

Seulement quelques-uns des paysans libres labourent la terre au moyen de son propre travail. Tous les autres agriculteurs donnent la terre à bail aux autres, pour le labourage. On donne à bail la terre: 1) à bail en argent (*ad affectum*), c'est-à-dire que l'amodiataire donne annuellement au propriétaire une somme d'argent et toute la récolte reste au fermier; 2) à bail en nature, bail naturel (*ad partem*), ce qui veut dire que l'amodiataire donne au propriétaire une moitié de la récolte (*ad medietatem*). Cependant, une autre d'amodiation pouvait exister aussi, par ex. que l'amodiataire retient $\frac{2}{3}$ ou $\frac{3}{4}$ de la récolte et il donne, au contraire au propriétaire une troisième ou une quatrième. C'est ce qui arrive surtout quand le fermier doit planter la terre incultivée (*ad pastinandum*). Le propriétaire pouvait aider le fermier en lui donnant une parcelle de terre pour se construire une maison. En revanche, le fermier lui donnait d'autres rentes. C'est de cette relation que proviendra après la relation de paysannerie corvéable.

Un contrat a été conclu entre le fermier et le propriétaire et c'est ce contrat qui a été enregistré dans les livres de notaire. Dans ce contrat on a stipulé les droits et les devoirs du fermier. En tant que le main d'oeuvre apparaissent exclusivement les hommes libres, les amodiataires. On ne fait mention de serfs (*servus*). En ce temps-là, aucune *terra dominicata*, l'alodium ou, comme elle est appelée à Dubrovnik, *carina*, n'est pas mentionnée, c'est-à-dire la terre labourée par le féodal en sa propre régie n'existe pas. Existe aussi un certain nombre de petits paysans, propriétaires de terre. Etant donné que l'amodiation en argent est bien documentée, l'auteur pense que ça provient de l'influence de l'économie urbaine de marchandise et d'argent.

Outre de l'agriculture, les habitants de Lopud et de Koločep s'occupent de la production des fruits, de la foresterie, de la pêche, ils construisent les chaudières etc. Ils envoient ses enfants à l'apprentissage dans la ville. Dans la ville, quelques particuliers s'insèrent dans l'économie urbaine de marchandise et d'argent.

En ce qui concerne l'administration, les îles de Lopud de Koločep, y compris l'île de Šipan, faisait partie d'une comté (*comitatus*) auquel présidait comte provincial (*comes insularum*). Les devoirs de ce comte ont été exercés d'après le statut de la ville de Dubrovnik. De sa compétence était aussi l'application des arrêtés du gouvernement ragusain qui concernaient le domaine de son comté. Au 13ème siècle, pour quelque temps, existait aussi un comte à part pour l'île de Lopud.

L'onomastique démontre que les habitants de Lopud et de Koločep étaient complètement de nation slave. On y rencontre juste des noms de personne pré-slaves: Starogost, Radidrug, Bratoslav etc. Un seul reliquat romane Belle fait l'exception, et précisément à l'île de Lopud.